

Sveučilište u Zagrebu
RUDARSKO
GEOLOŠKO
NAFTNI FAKULTET

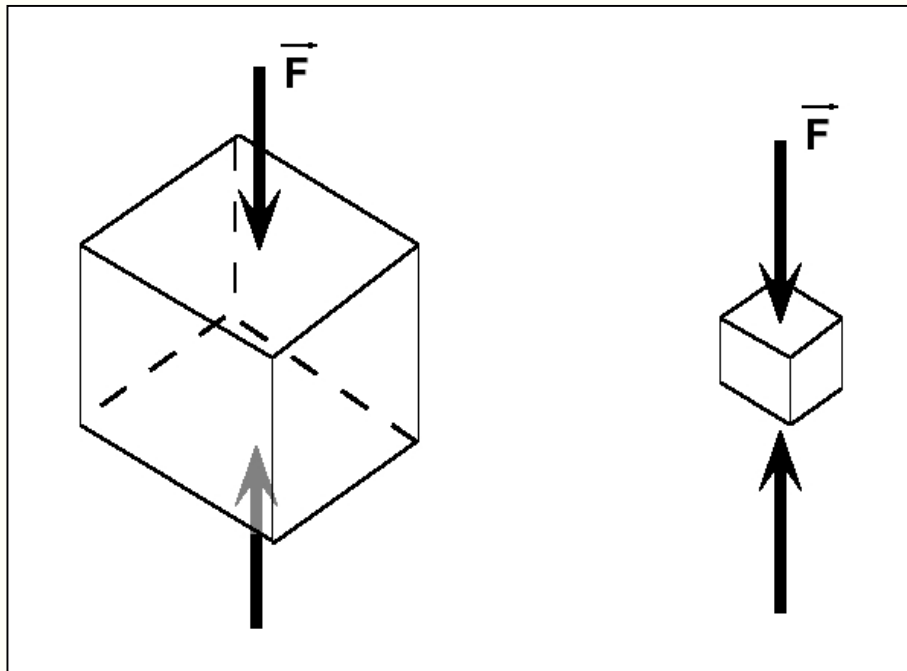
STRUKTURNA GEOLOGIJA

Bruno Tomljenović

**Mehanika stijena u
strukturnoj geologiji**

Mehanika stijena u strukturnoj geologiji - postanak pukotina i rasjeda

Poznavanje osnova mehanike stijena i koncepta naprezanja predstavlja temelj dinamičke analize u strukturnoj geologiji. Glavni cilj ove analize je rekonstrukcija sila i naprezanja koje su prouzročile deformacije u stijenama.

Djelovanje jednakih sila na stjenke blokove različite veličine: jednaku silu manji blok "osjeća" u većoj mjeri nego veći blok. Prema tome, premda na oba bloka djeluju jednake sile, veći je utjecaj sile (tj. veća je "koncentracija naprezanja") na manji blok.

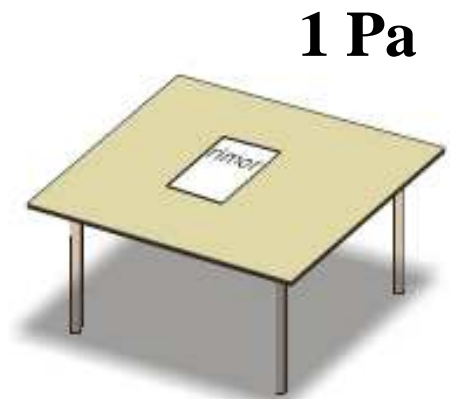
Definicija naprezanja ili napona (engl. *stress*)

Naprezanje je fizikalna veličina kojom se u mehanici opisuje stanje tijela na koje djeluju sile. U geologiji se uobičajeno pojednostavljuje kao djelovanje sile (F) na površinu (A)

$$\sigma = \frac{F}{A}$$

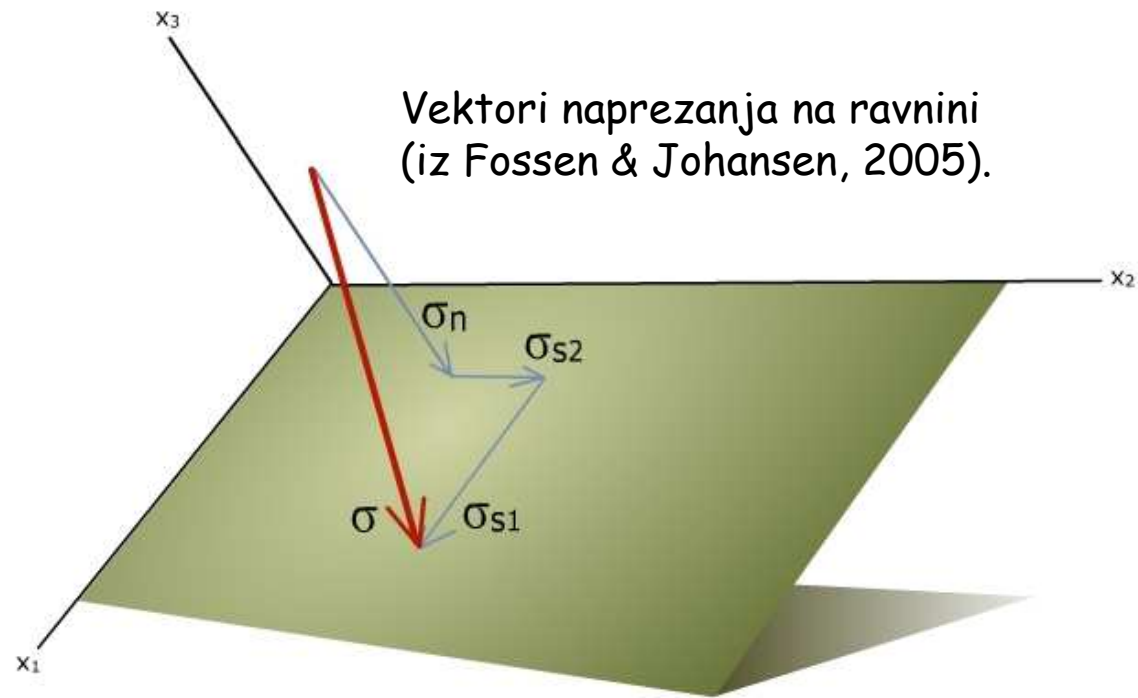
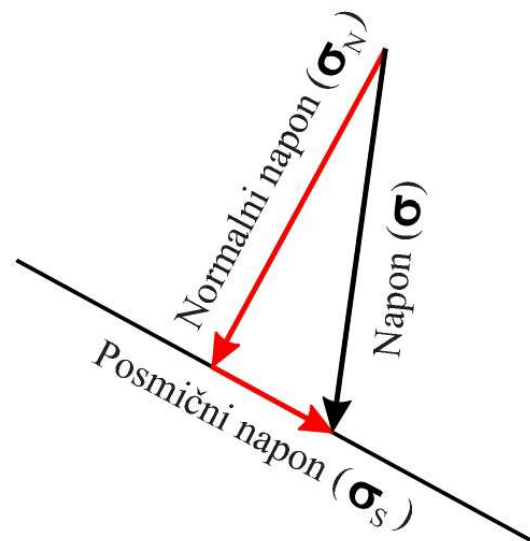
Naprezanje je vektor čija se veličina izražava u paskalima (Pa), $1\text{Pa} = \text{N} / \text{m}^2$.

Uobičajeno, izražava se u megapaskalima:
 $1 \text{ MPa} = 10^6 \text{ Pa} = 10 \text{ bar} = 9.8692 \text{ atm}$

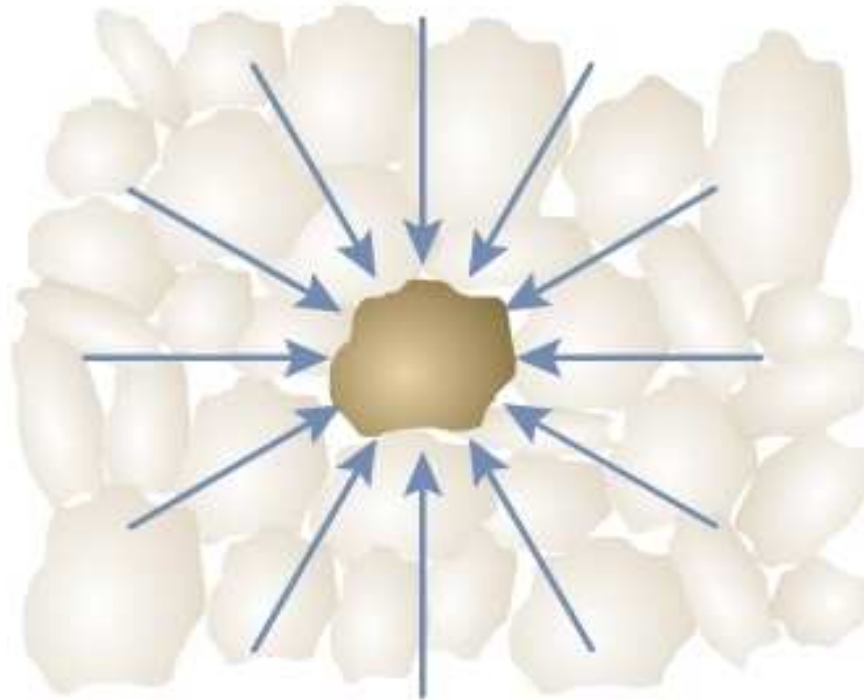

U slučaju kad vektor naprezanja ne djeluje okomito na ravninu, može se rastaviti u tri komponente:

- # komponentu koja je okomita na ravninu, tzv. normalnu komponentu naprezanja, ili kraće **normalno naprezanje** (σ_N), te
- # dvije komponente koje leže u ravnini, tzv. posmične komponente naprezanja ili kraće **posmično naprezanje** (σ_S).

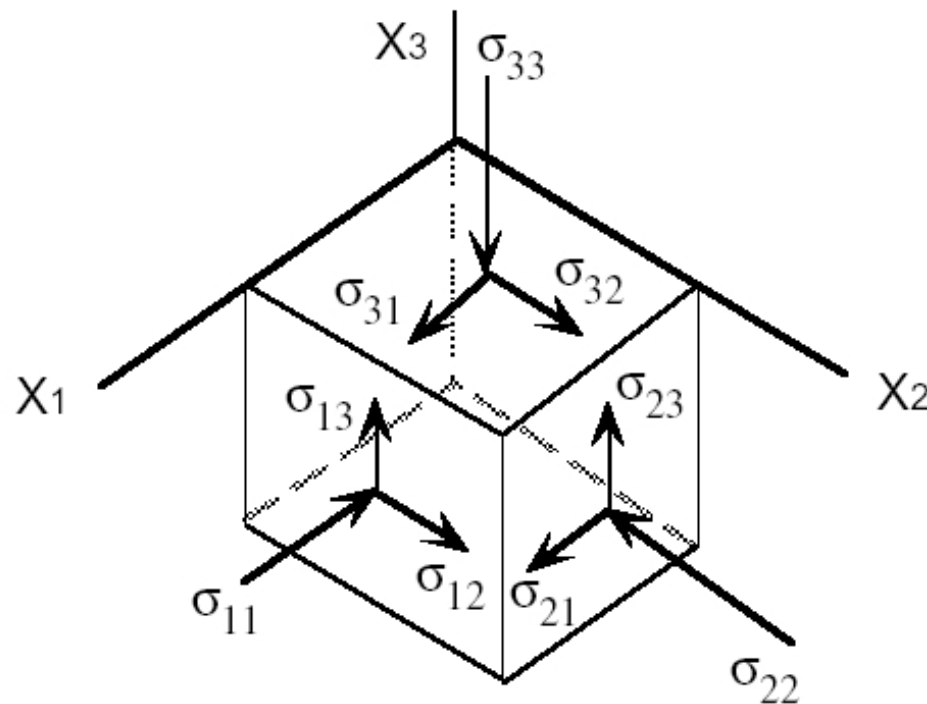

Promatramo li naprezanje u nekoj točki u podzemlju, možemo zamisliti da režim naprezanja u toj točki određuju vektori naprezanja koji djeluju iz svih smjerova.

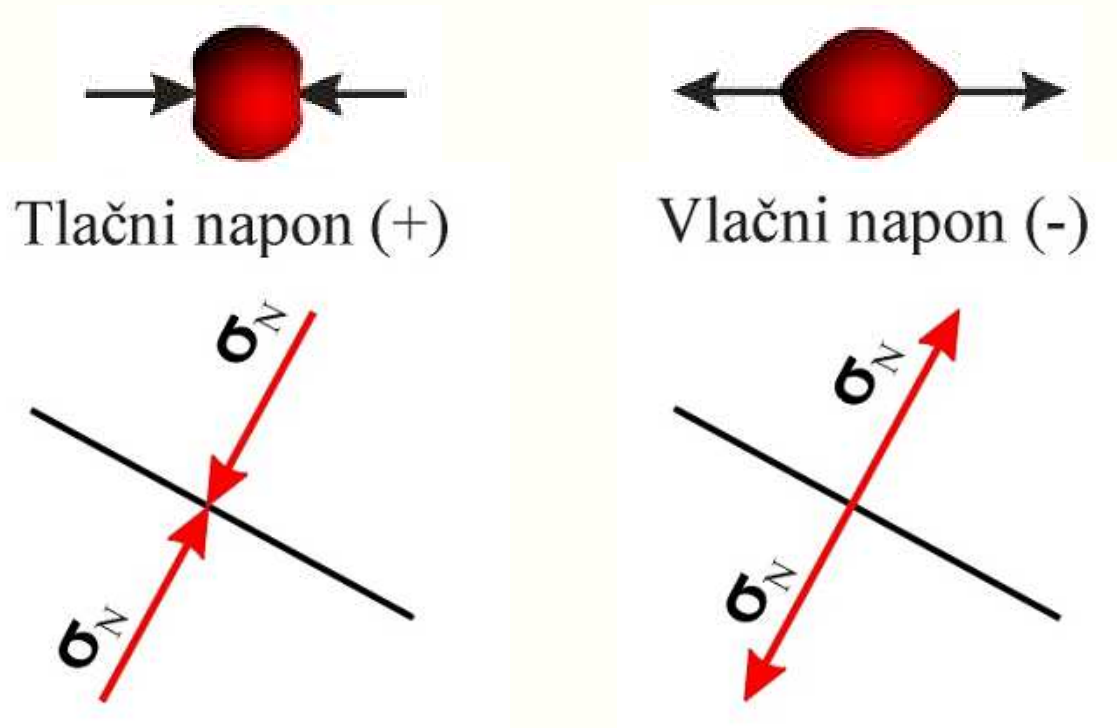
(iz Fossen & Johansen, 2005).

Ako točku u prostoru zamislamo kao kocku izrazito malenih dimenzija, stanje ili polje naprezanja u tako zamišljenoj točki definira **9 vektora naprezanja** koji čine **tenzor naprezanja (σ_{ij})**.

$$\sigma_{ij} = \begin{bmatrix} \sigma_{11} & \sigma_{12} & \sigma_{13} \\ \sigma_{21} & \sigma_{22} & \sigma_{23} \\ \sigma_{31} & \sigma_{32} & \sigma_{33} \end{bmatrix}$$

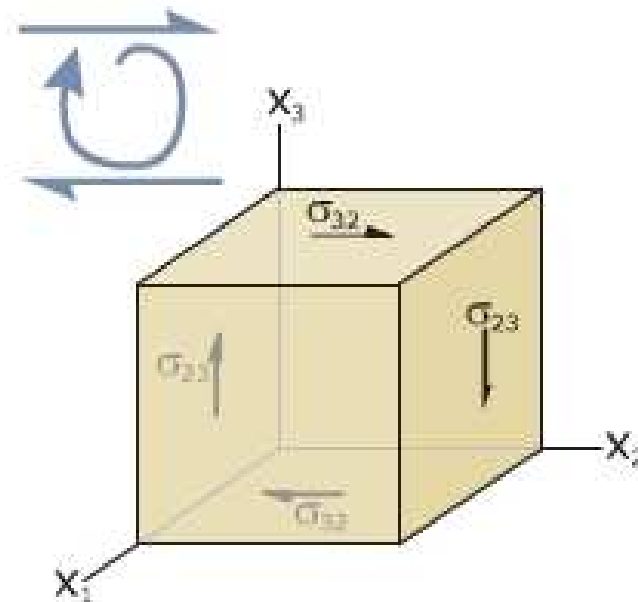
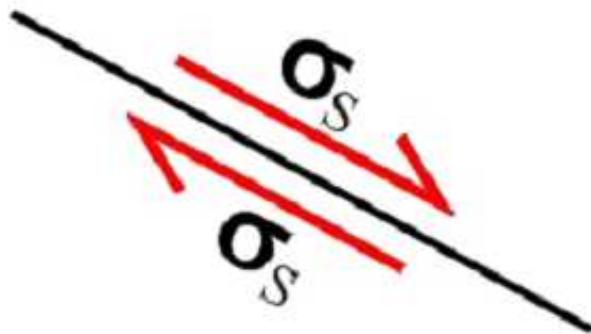
U slučaju kad su vektori normalnog naprezanja orijentirani jedan prema drugome izazivaju **tlačno naprezanje**, odnosno "pozitivno" naprezanje ili **kompresiju**.

U slučaju kad su vektori normalnog naprezanja orijentirani jedan od drugoga izazivaju **vlačno naprezanje**, odnosno "negativno" naprezanje ili **tenziju**.

Posmični vektori naprezanja koji dovode do desnog pomaka i do rotacije u smjeru kretanja kazaljki na satu čine **pozitivno posmično (tangencijalno) naprezanje**.

+ posmični napon

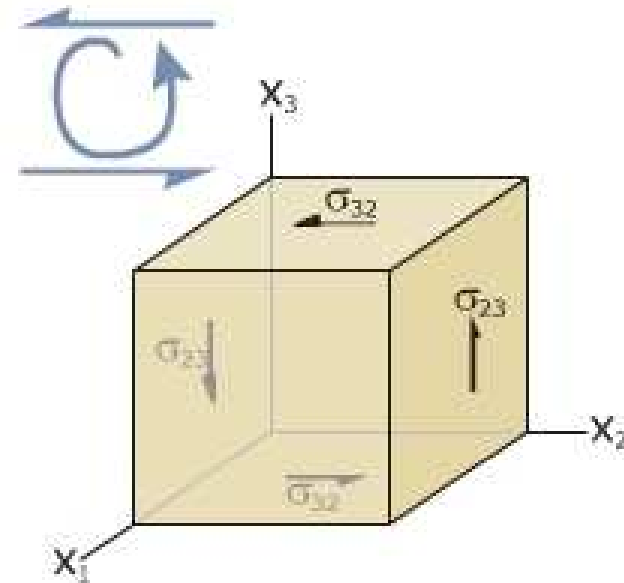
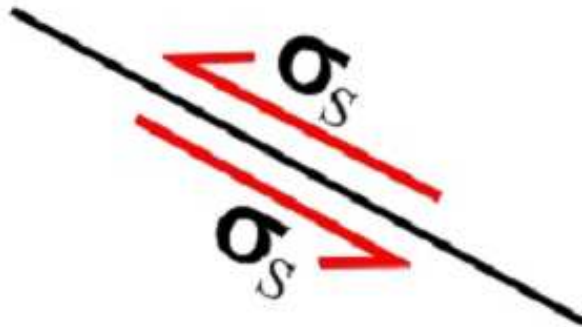
(iz Fossen & Johansen, 2005).

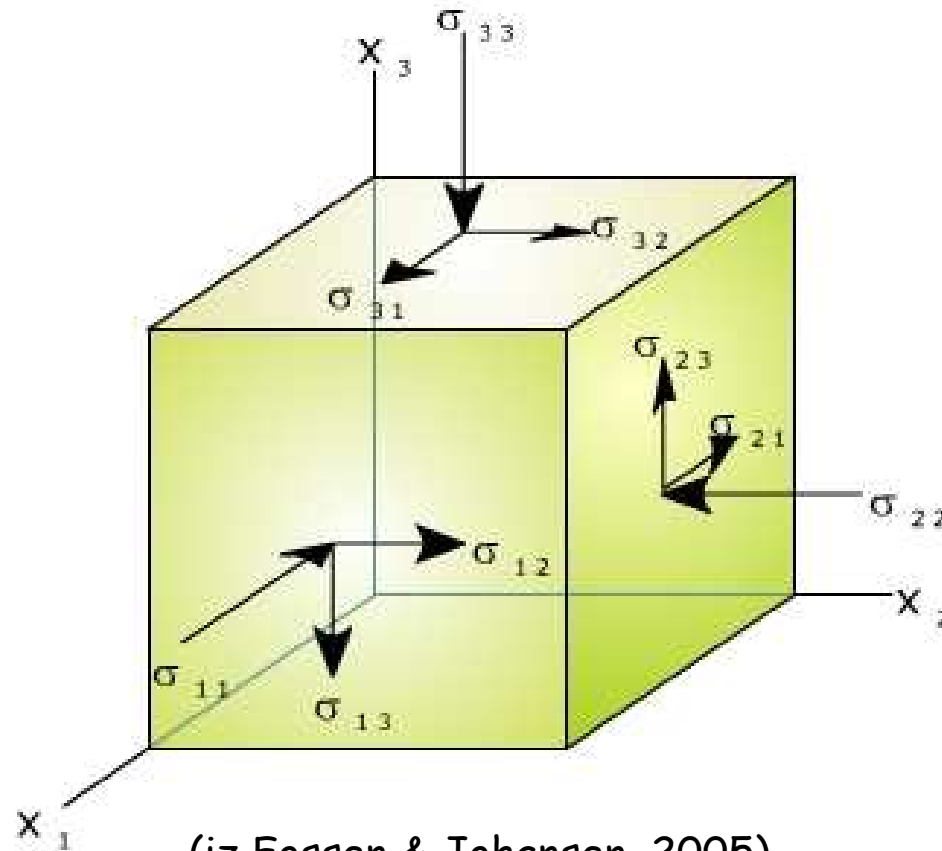
Posmični vektori naprezanja koji dovode do lijevog pomaka i do rotacije u smjeru obrnutom od kretanja kazaljki na satu čine negativno posmično (tangencijalno) naprezanje.

- posmični napon

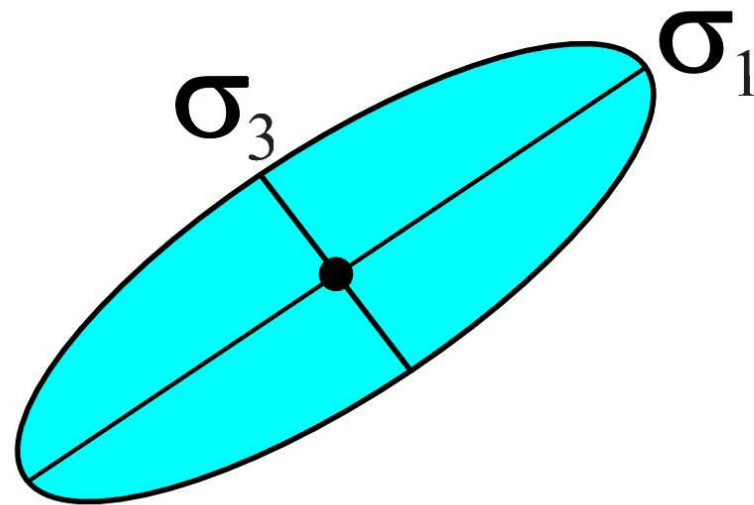

(iz Fossen & Johansen, 2005).

Tlačno naprezanje nastoji spriječiti,
dok posmično naprezanje nastoji izazvati smicanje po
ravnini.

U 2D prostoru, stanje naprezanja u promatranoj točki iskazuje se **elipsom naprezanja** čija je orijentacija, veličina i oblik određena orijentacijom i duljinom njenih glavnih osi.

ELIPSA NAPREZANJA
(eng. *stress ellipse*)

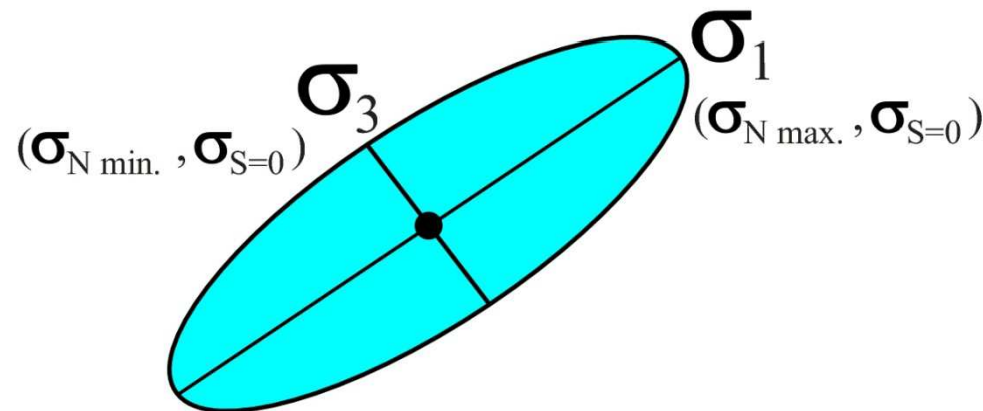
Najdulja os elipse naprezanja je **os najvećeg naprezanja (σ_1)**.

Ujedno, ova os je paralelna s vektorom najvećeg normalnog naprezanja (σ_N) u promatranoj točki.

Najkraća os elipse naprezanja je **os najmanjeg naprezanja (σ_3)**.

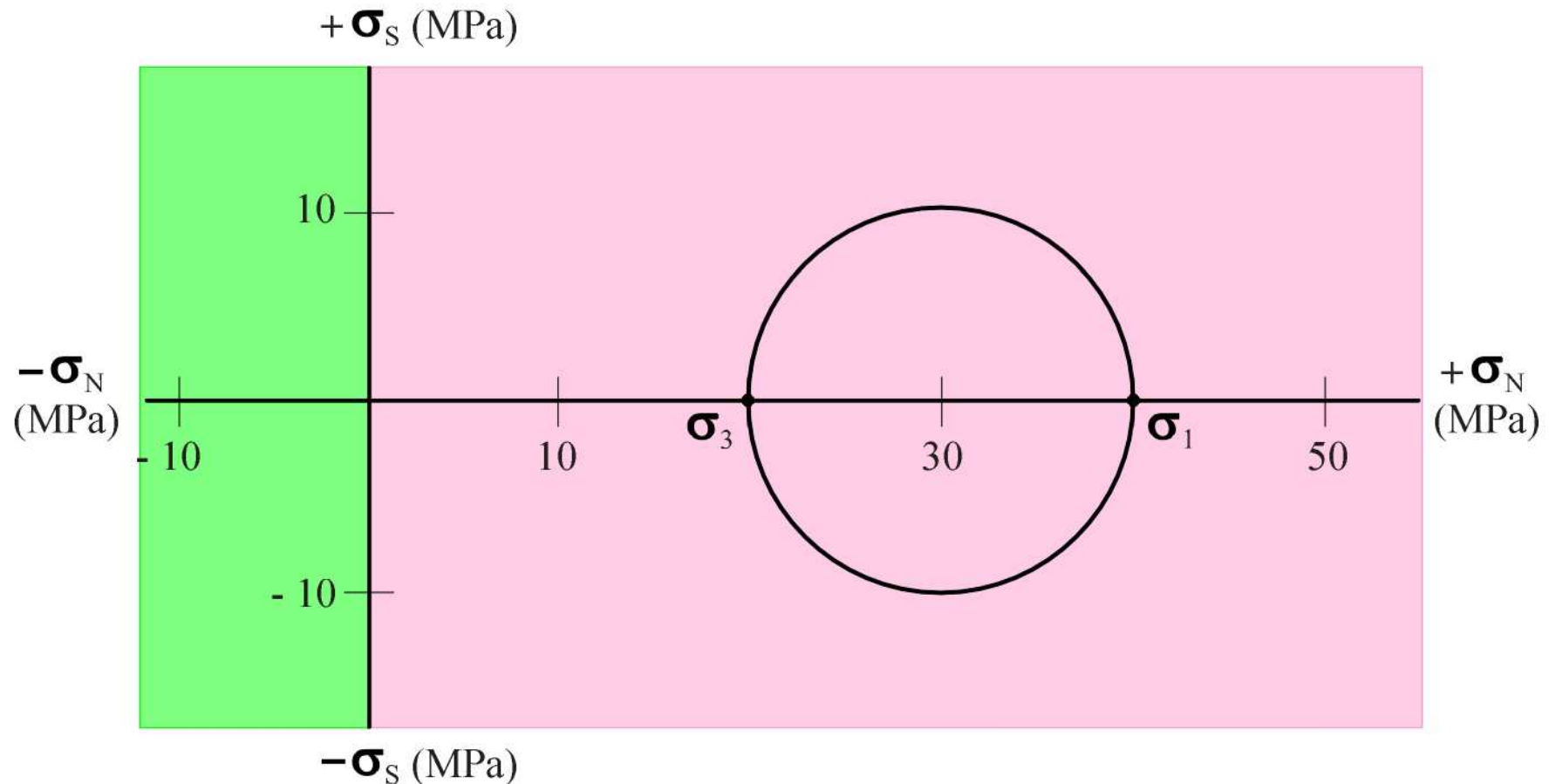
Ova os paralelna je s vektorom najmanjeg normalnog naprezanja (σ_N) u promatranoj točki.

U ravninama koje su okomite na glavne osi naprezanja, **vrijednost posmičnih naprezanja je jednaka nuli ($\sigma_S = 0$)**.

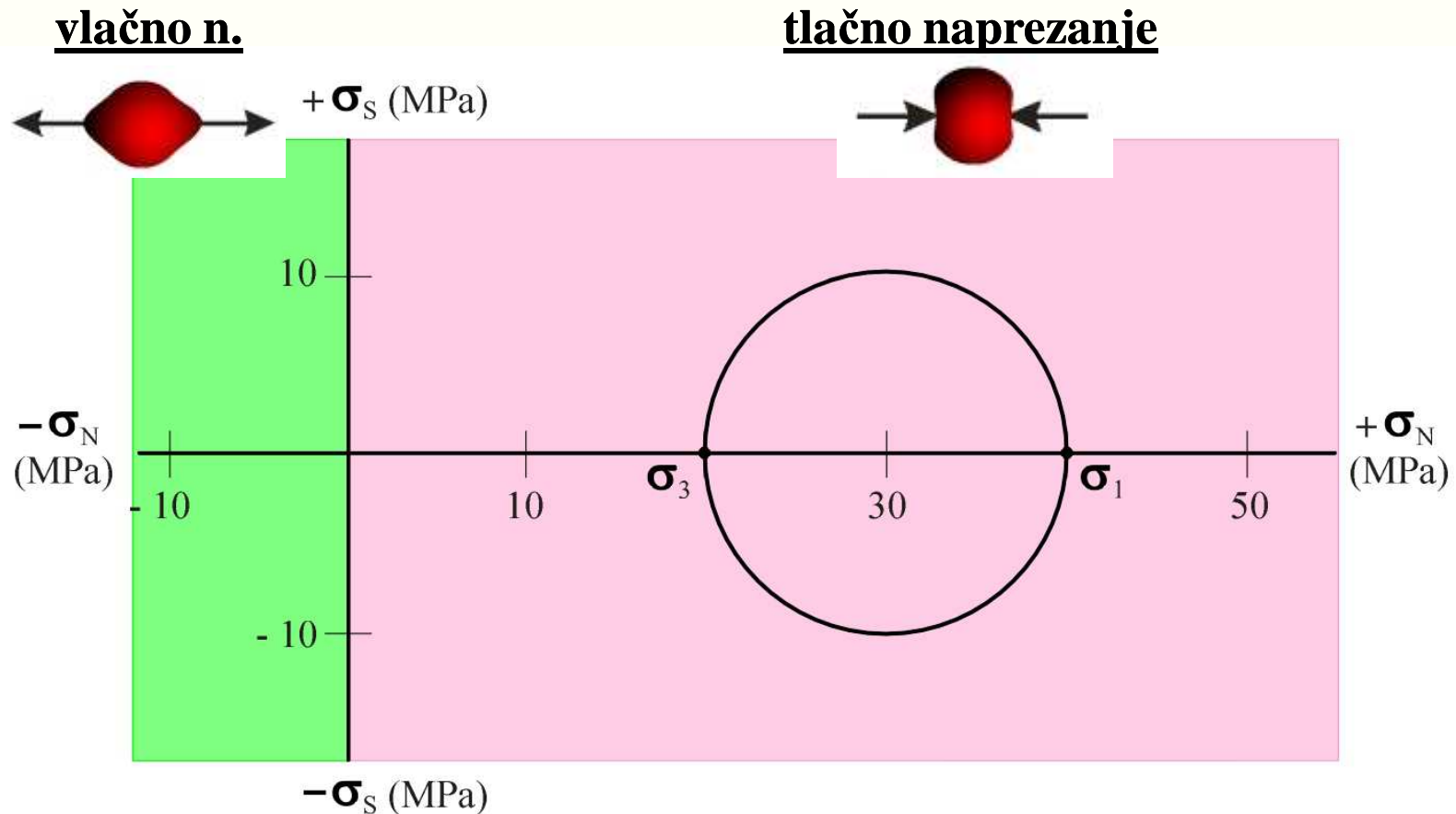

ELIPSA NAPREZANJA
(eng. *stress ellipse*)

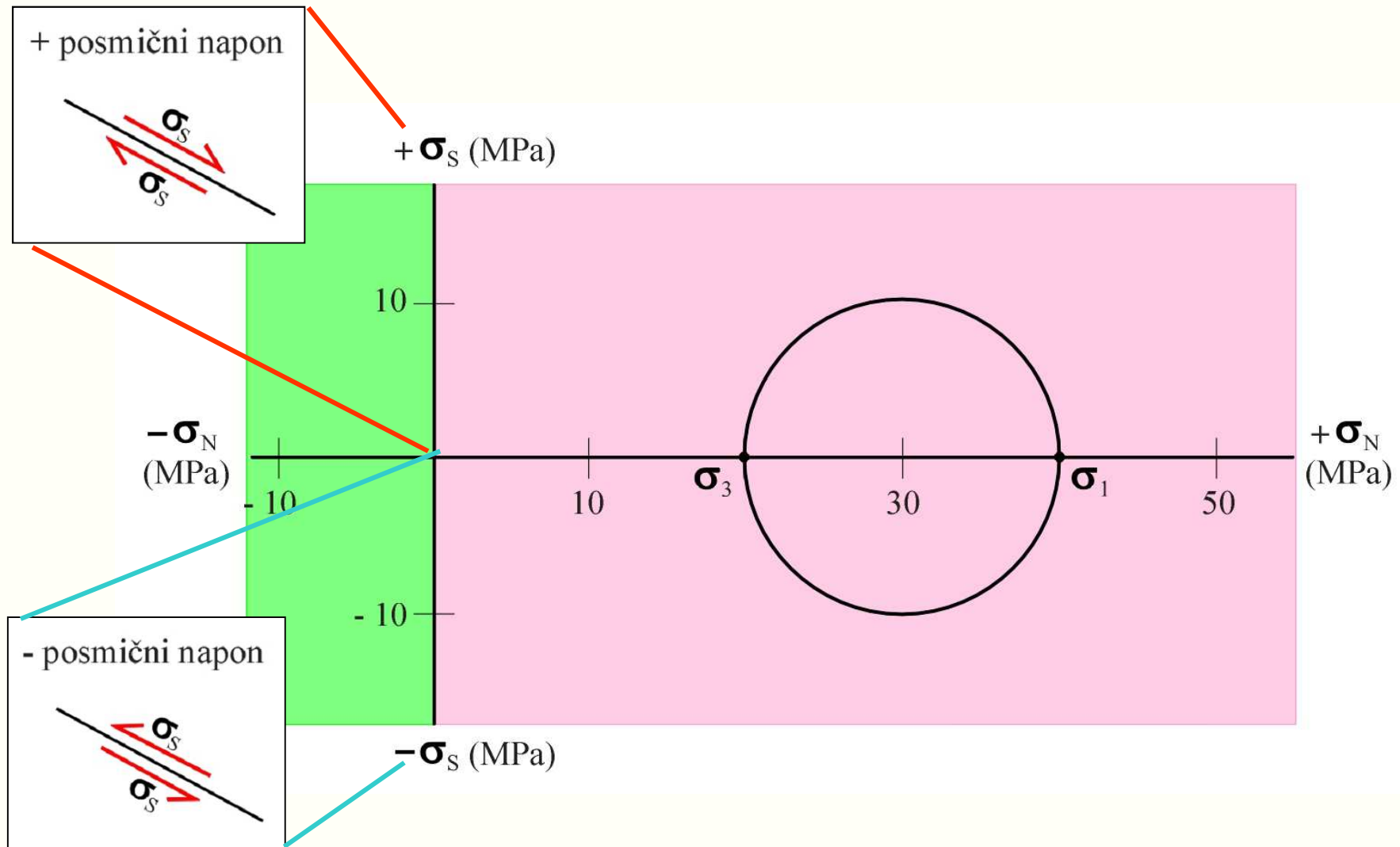
Odnos vektora normalnog i posmičnog naprezanja (σ_N/σ_S), u 2D polju naprezanja s poznatim vrijednostima najvećeg (σ_1) i najmanjeg naprezanja (σ_3), grafički se može prikazati pomoću **Mohrovih kružnica naprezanja**.

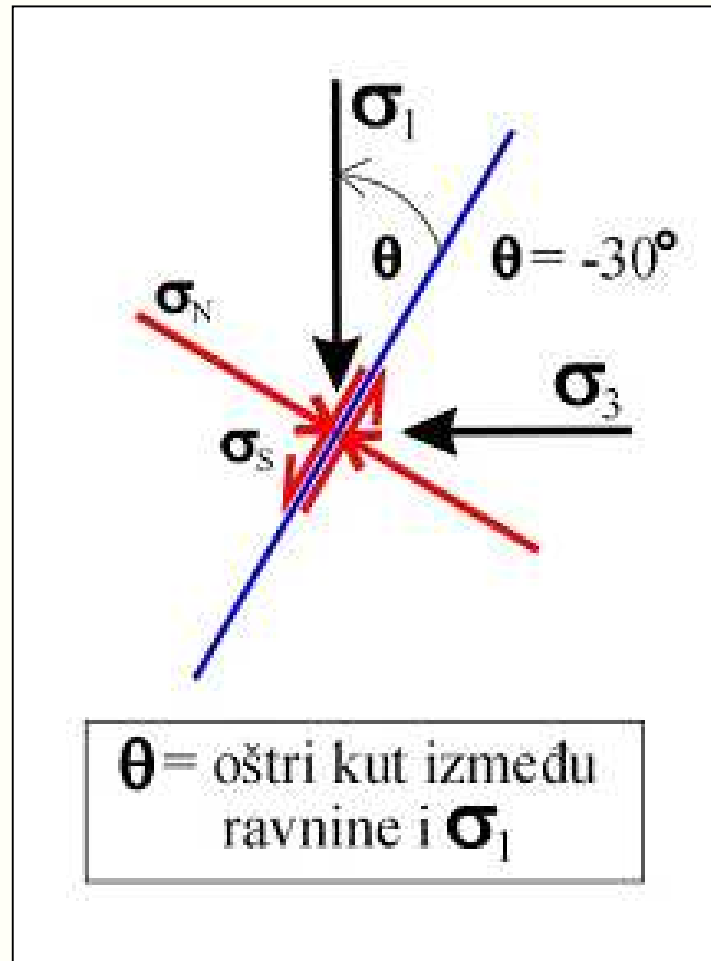
Na apscisi dijagrama nalaze se vrijednosti normalnog naprezanja (σ_N), s "+" predznakom u polju tlačnog naprezanja ($+\sigma_N$), odnosno s "-" predznakom u polju vlačnog naprezanja ($-\sigma_N$). Vrijednosti vektora najvećeg i najmanjeg naprezanja (σ_1, σ_3), iskazane na apscisi dijagrama i definiraju promjer Mohrove kružnice naprezanja.

Na ordinati dijagrama nalaze se vrijednosti posmičnog naprezanja (σ_s), s pozitivnim i negativnim predznakom.

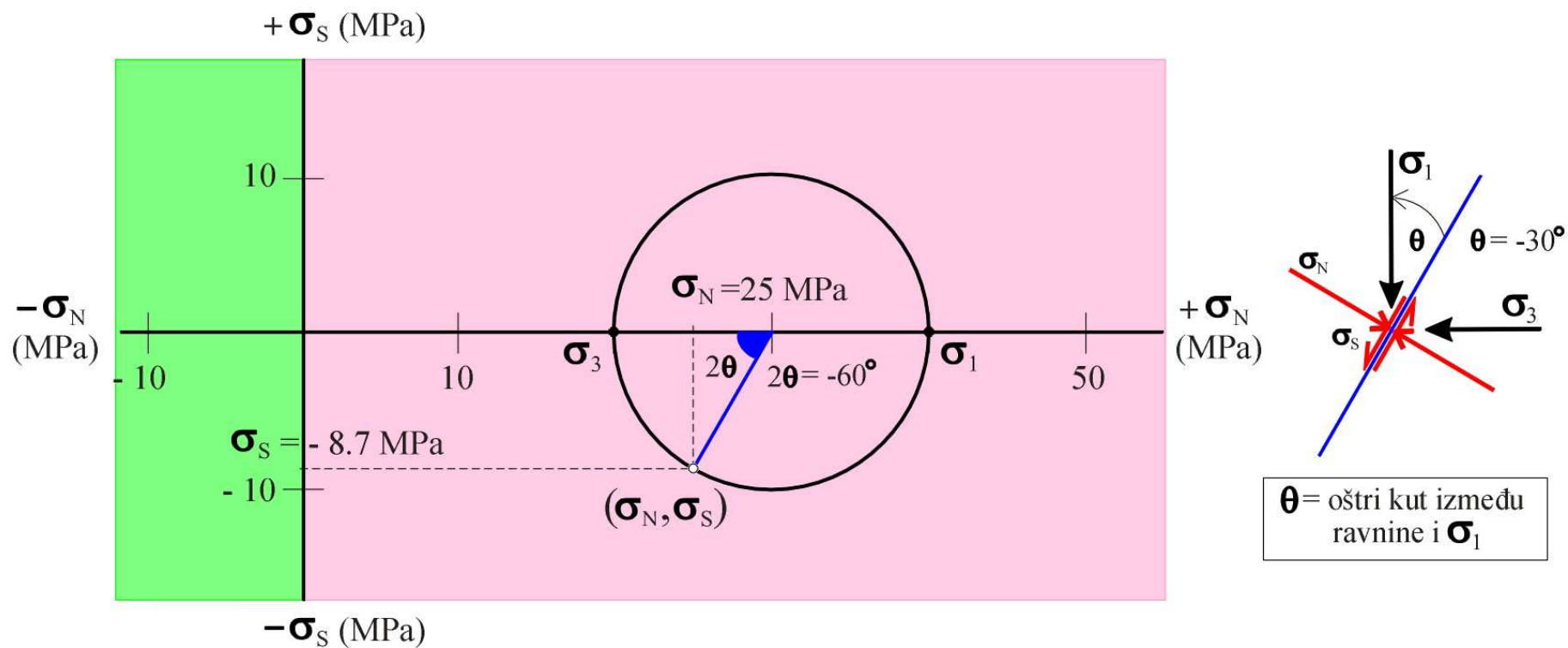
Primjer određivanja veličine vektora normalnog i posmičnog naprezanja (σ_N i σ_S) u točki ravnine koja je pod kutom od -30° prema osi najvećeg naprezanja (σ_1).

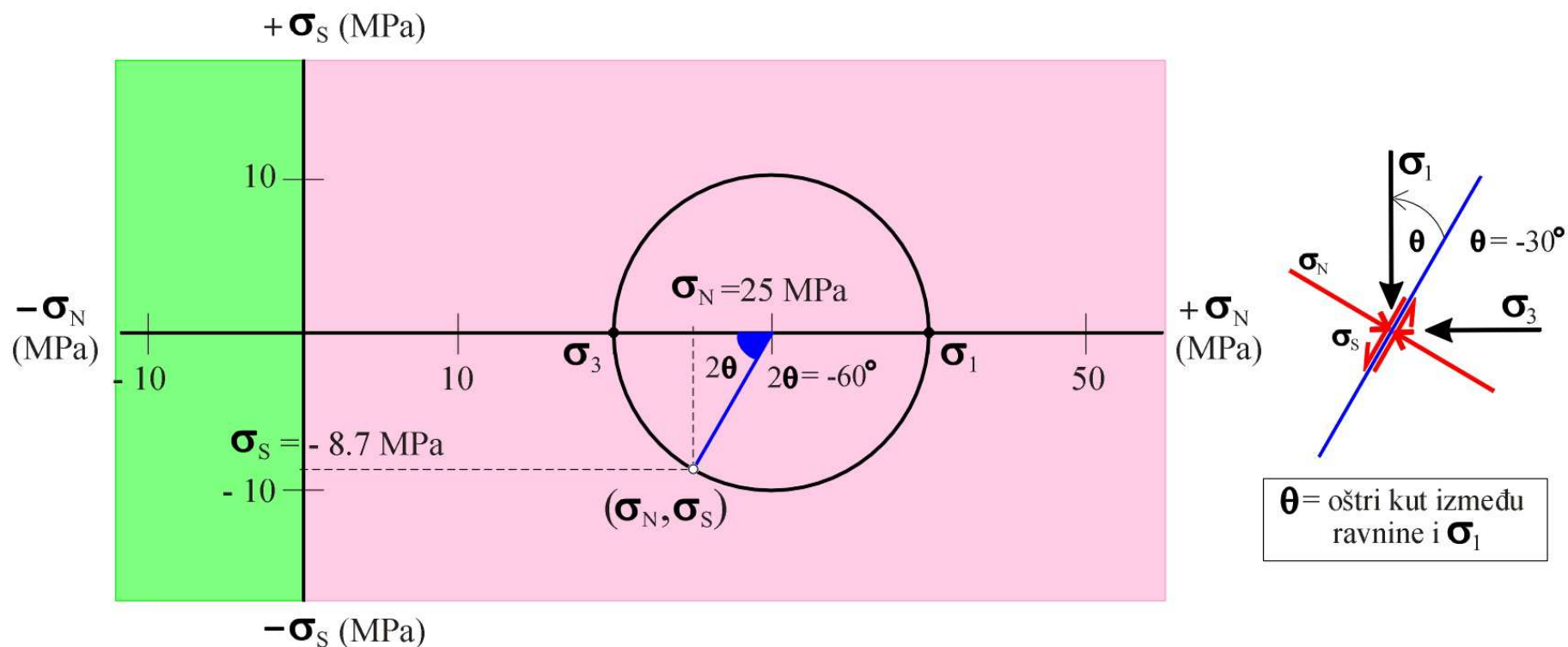
Kut θ je oštri kut između ravnine i osi σ_1 i ima negativan predznak ukoliko se idući od ravnine prema osi σ_1 zatvara u smjeru obrnuto od kretanja kazaljki sata.

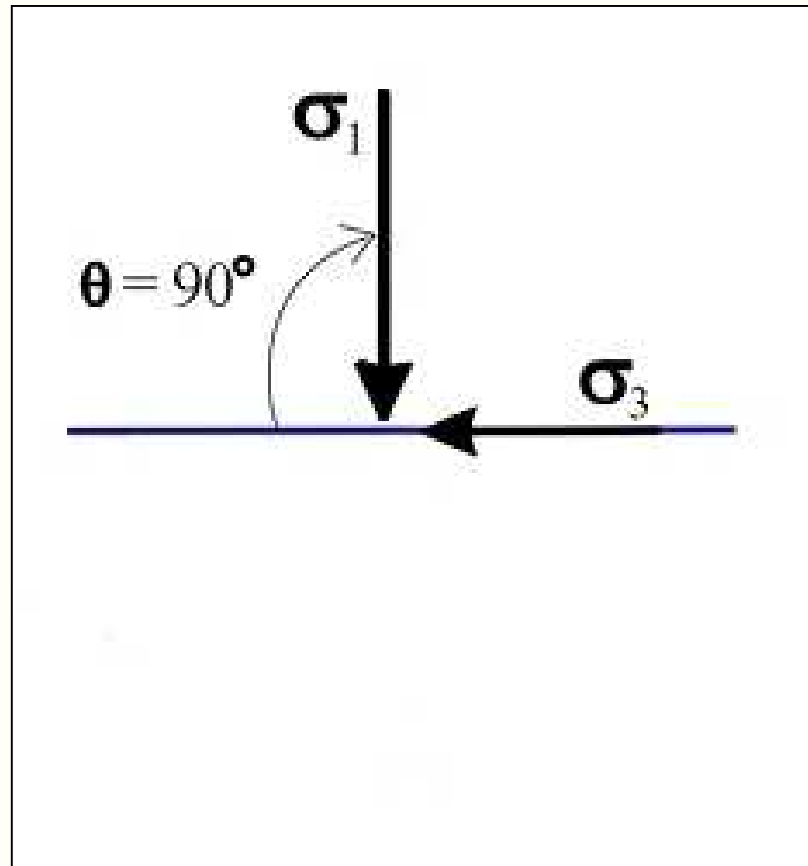
Na Mohrovom dijagramu naprezanja kut θ se projicira u dvostrukoj vrijednosti (2θ). U našem primjeru, sukladno negativnom predznaku, θ se projicira kao kut od -60° , idući od središta kružnice u smjeru obrnutom od kretanja kazaljki sata.

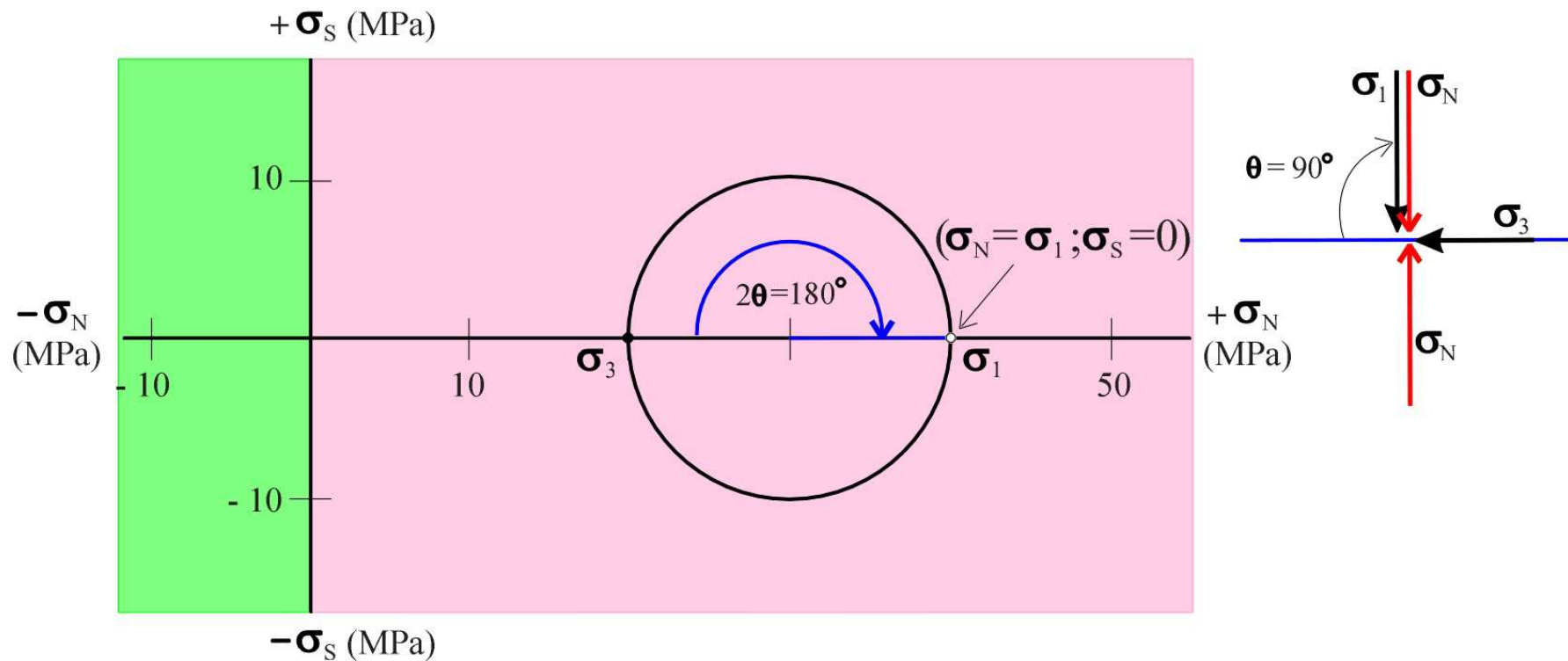
Iz točke na Mohrovoj kružnici u kojoj se sijeku radijus pod kutom 2θ i kružnica, ortogonalnom projekcijom na apscisu i ordinatu dijagrama dobivaju se vrijednosti vektora normalnog i posmičnog naprezanja (σ_N i σ_S).

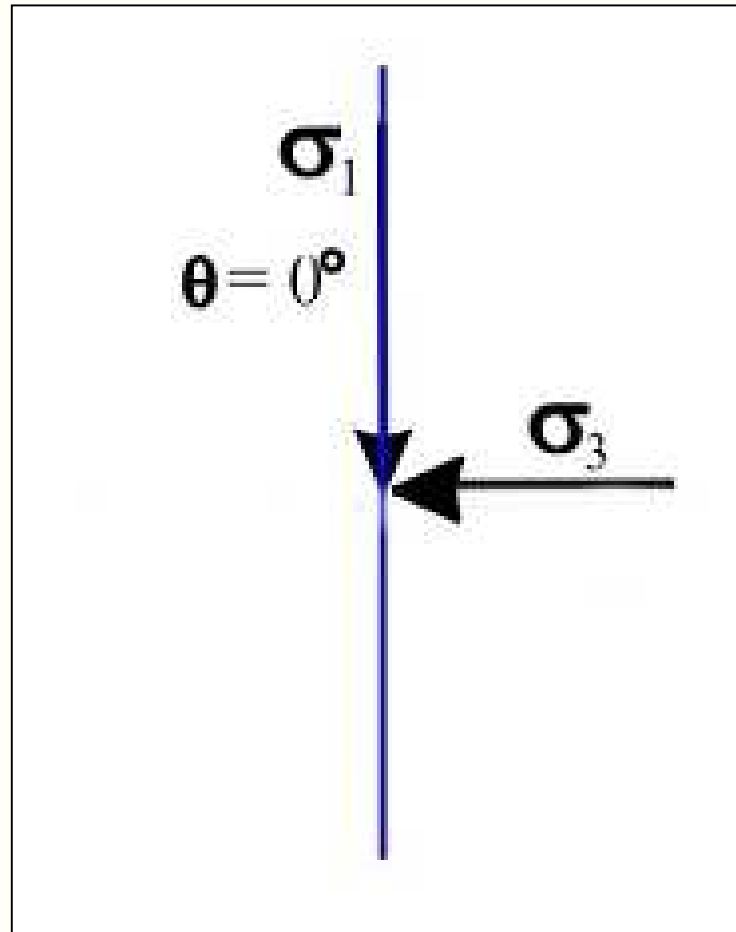
Primjer određivanja veličine vektora normalnog i posmičnog naprezanja (σ_N i σ_S) u točki ravnine koja je okomita na os najvećeg naprezanja (σ_1).

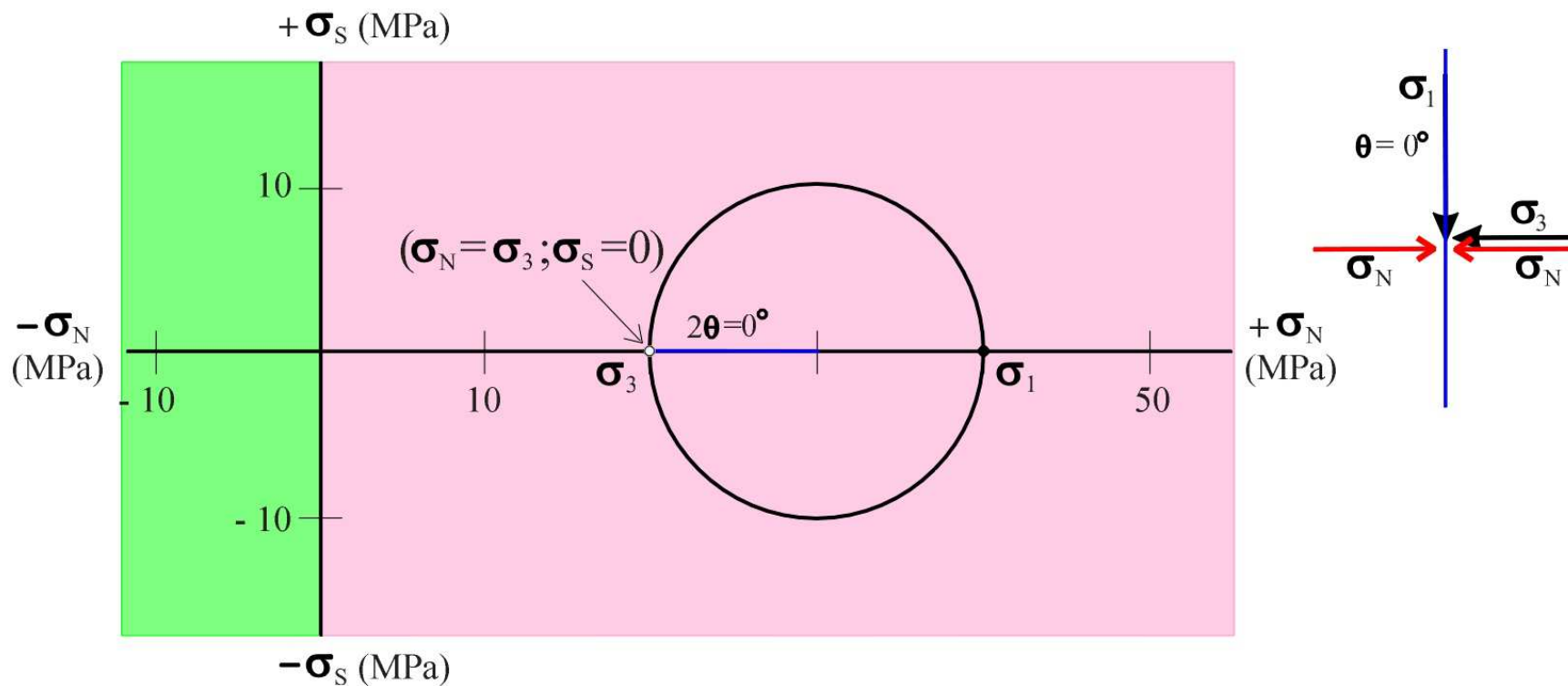
U točki koja leži u ravnini okomitoj na os najvećeg naprezanja (σ_1), veličina vektora normalnog naprezanja (σ_N) upravo je jednaka veličini najvećeg naprezanja ($\sigma_N = \sigma_1$). Ujedno, veličina posmičnog vektora naprezanja jednaka je nuli ($\sigma_S = 0$).

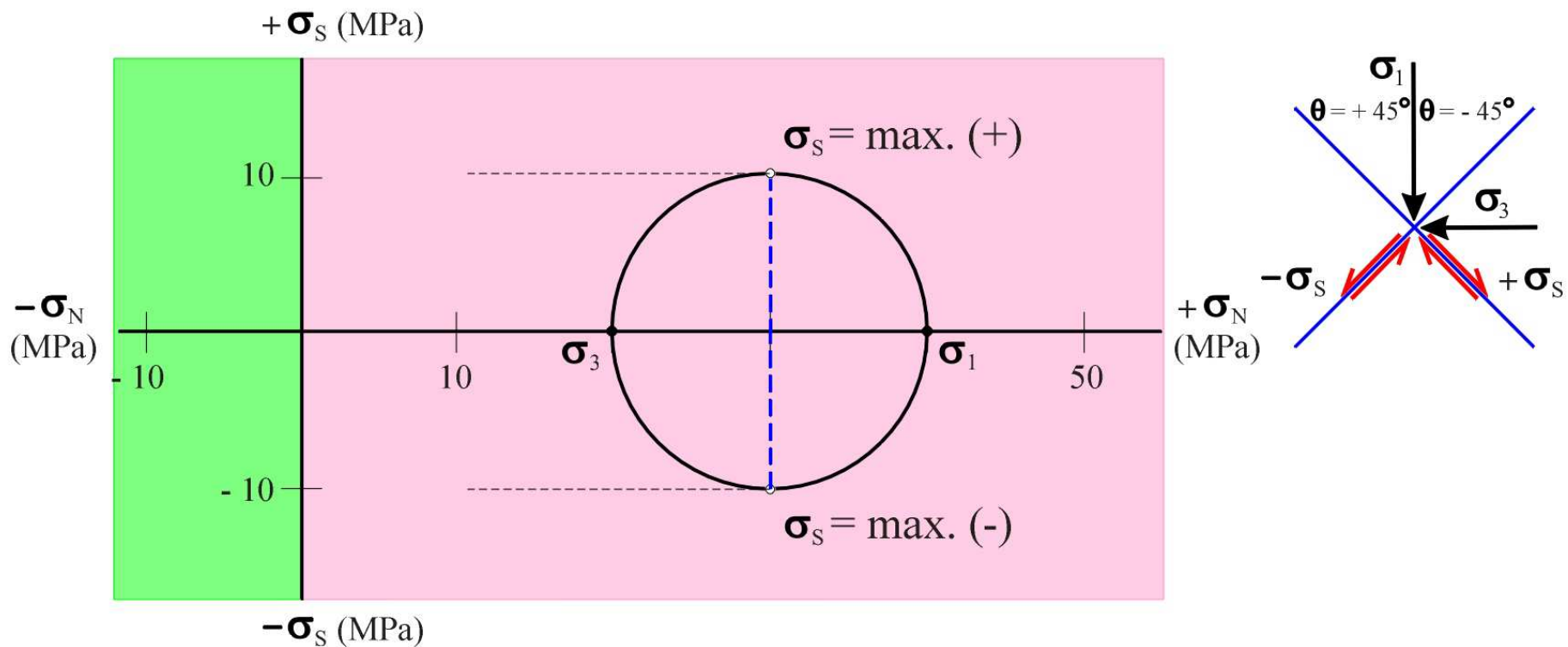
Primjer određivanja veličine vektora normalnog i posmičnog naprezanja (σ_N i σ_S) u točki ravnine koja je paralelna s osi najvećeg naprezanja (σ_1).

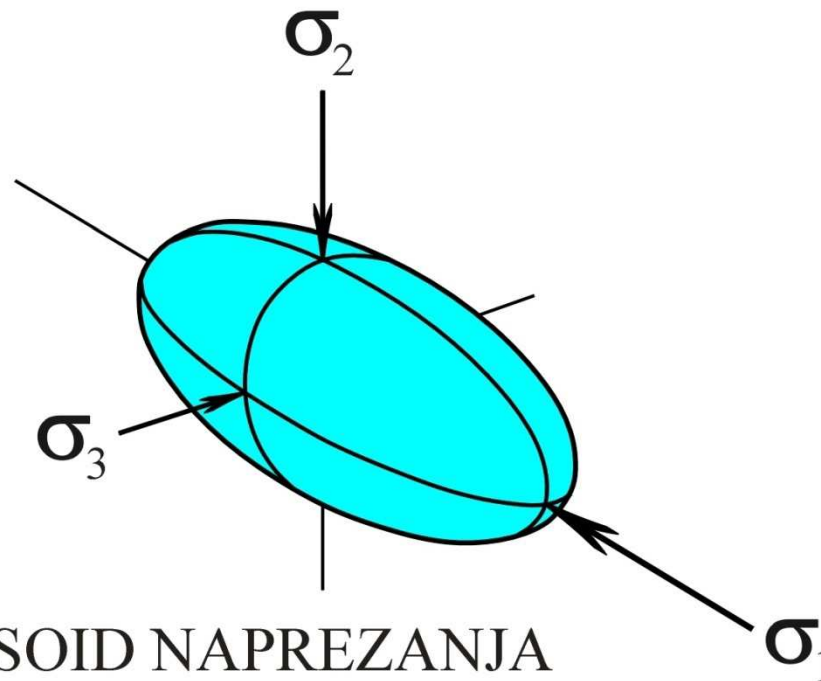
U točki koja leži u ravnini paralelnoj na os najvećeg naprezanja (σ_1), veličina vektora normalnog naprezanja (σ_N) upravo je jednaka veličini najmanjeg naprezanja ($\sigma_N = \sigma_3$). Ujedno, veličina posmičnog vektora naprezanja jednaka je nuli ($\sigma_S = 0$).

Iz dijagrama je vidljivo da su ravnine po kojim će vektori posmičnog naprezanja (σ_s) imati najveće vrijednosti, upravo one koje s osi najvećeg naprezanja (σ_1) zatvaraju kut od 45° .

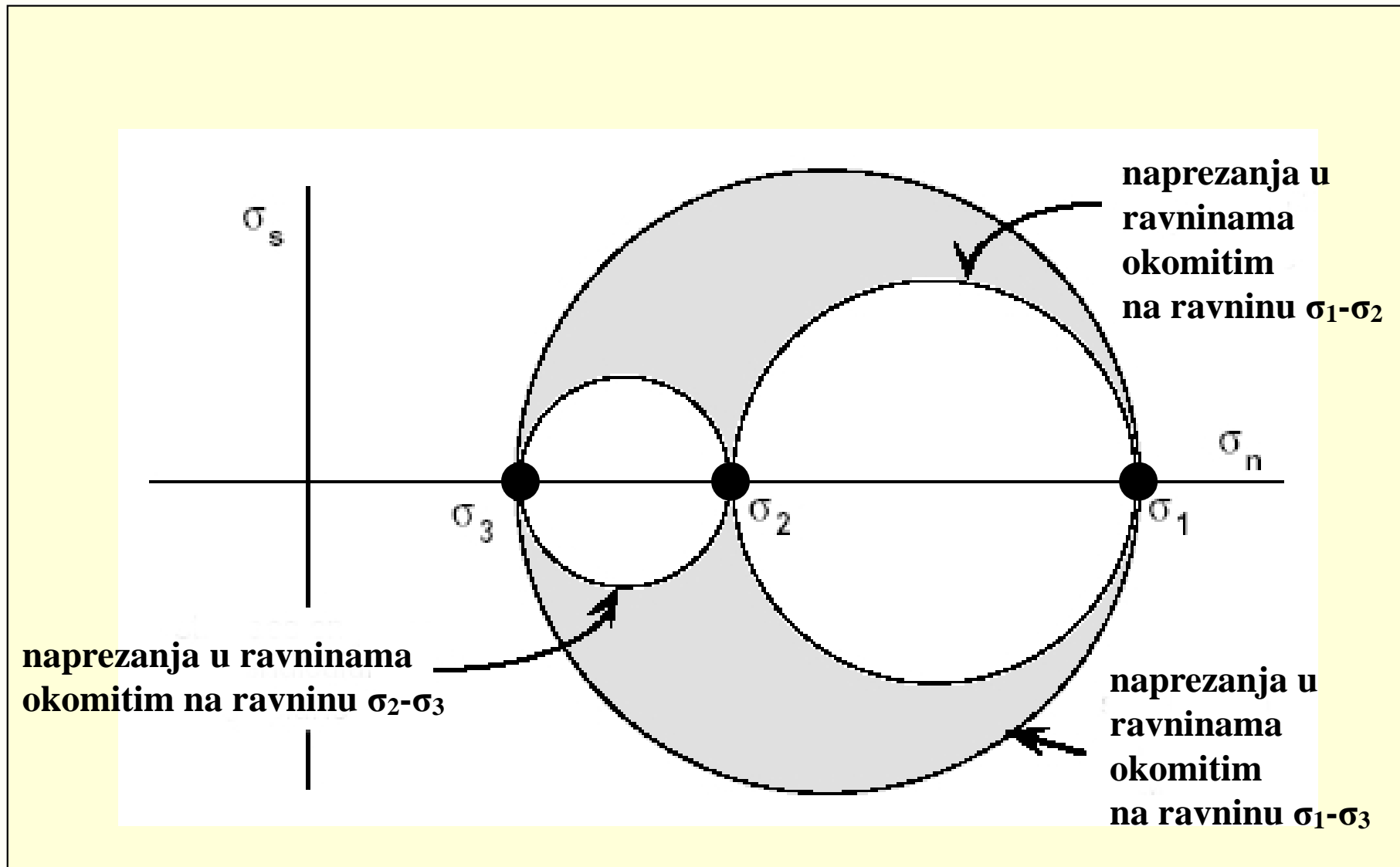
U 3D prostoru stanje naprezanja u točki iskazuje se elipsoidom naprezanja. Osim osi najvećeg (σ_1) i najmanjeg naprezanja (σ_3), ovaj elipsoid definira i treća os, tj. os srednjeg naprezanja (σ_2). Posmična komponenta naprezanja duž sve tri osi također je jednaka nuli ($\sigma_5 = 0$).

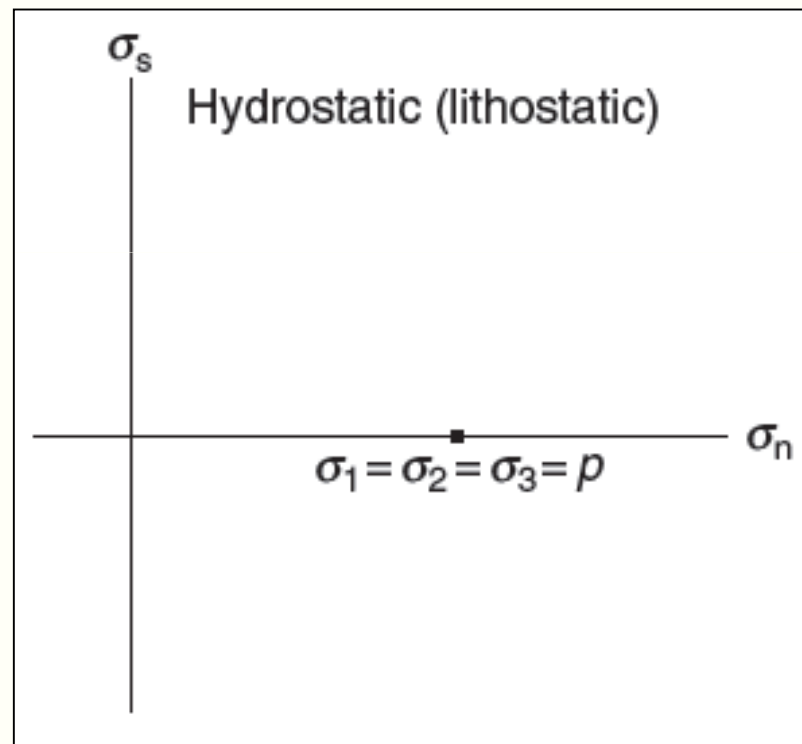
ELIPSOID NAPREZANJA
(eng. *stress ellipsoid*)

Mohrov dijagram troosnog naprezanja

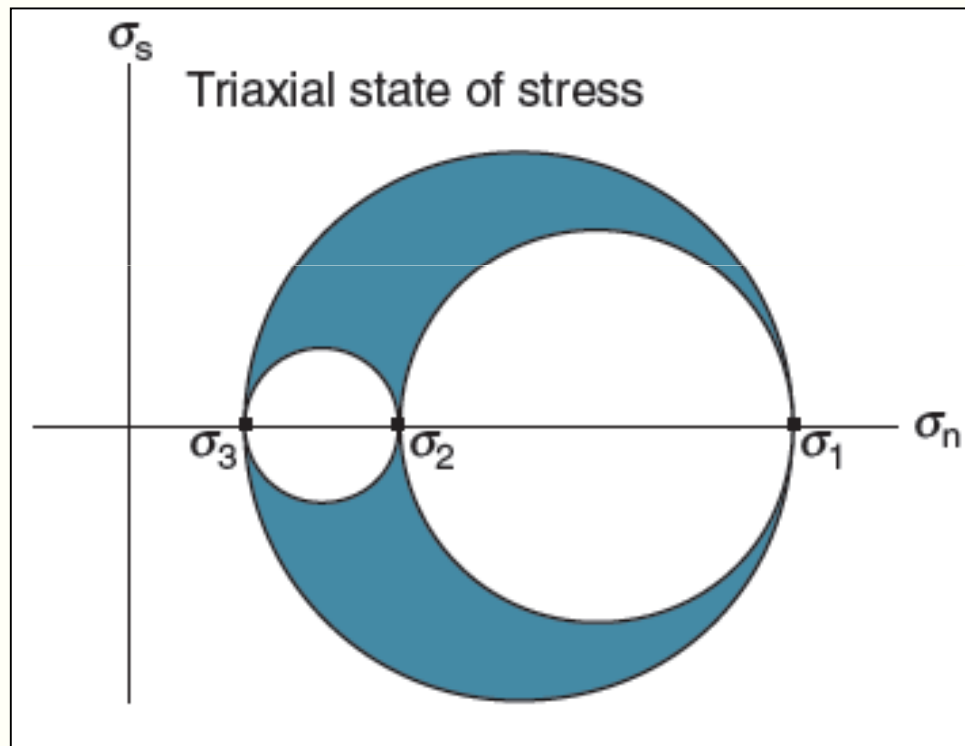
Izotropno, hidrostatsko i litostatsko naprezanje su naprezanja kod kojih vrijedi da je $\sigma_1 = \sigma_2 = \sigma_3$. Dakle, normalne komponente naprezanja (σ_N) jednakih su veličina u svim smjerovima, pa je u takvom polju naprezanja posmična komponenta naprezanja jednaka nuli ($\sigma_S = 0$). "Elipsoid" naprezanja stoga ima oblik kugle.

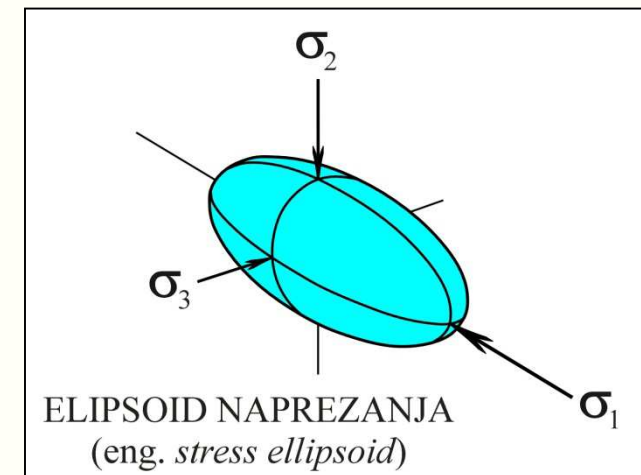
(iz Fossen, 2010)

Polje naprezanja u Zemljinoj kori najčešće odgovara **anizotropnom, troosnom naprezanju**, koje definiraju tri glavne osi elipsoida naprezanja, međusobno različitih veličina.

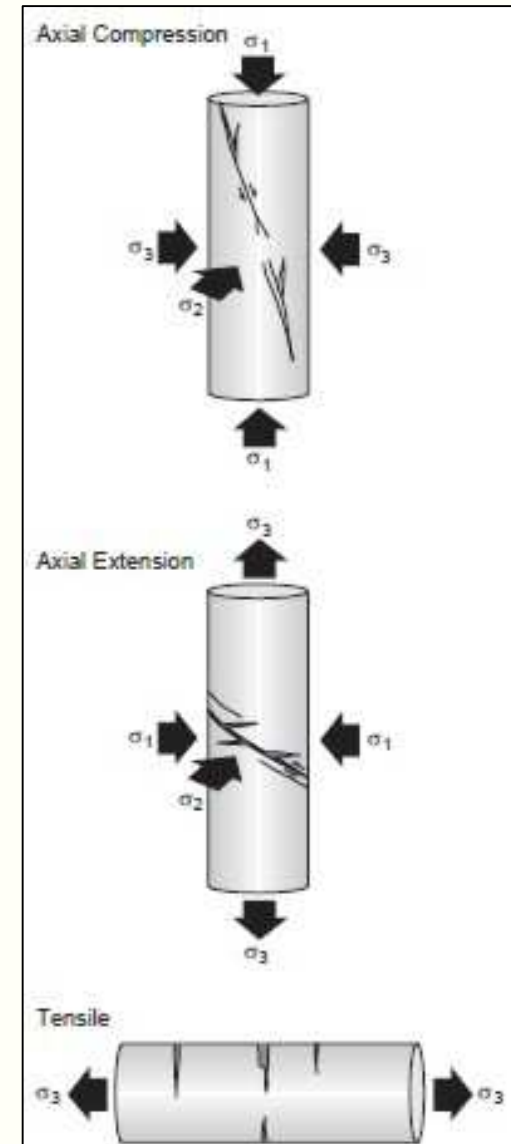
(iz Fossen, 2010)

Dinamička analiza realnih struktura nastalih u domeni krte deformacije, u velikoj se mjeri temelji na rezultatima laboratorijskih, geomehaničkih ispitivanja na uzorcima stijena.

Rezultati ovih ispitivanja u pravilu se prikazuju pomoću dijagrama naprezanja i deformacije (engl. *stress - strain diagrams*), i značajno su pridonjeli spoznaji o ponašanju stijena u različitim uvjetima naprezanja, temperature, pornog tlaka i dr.

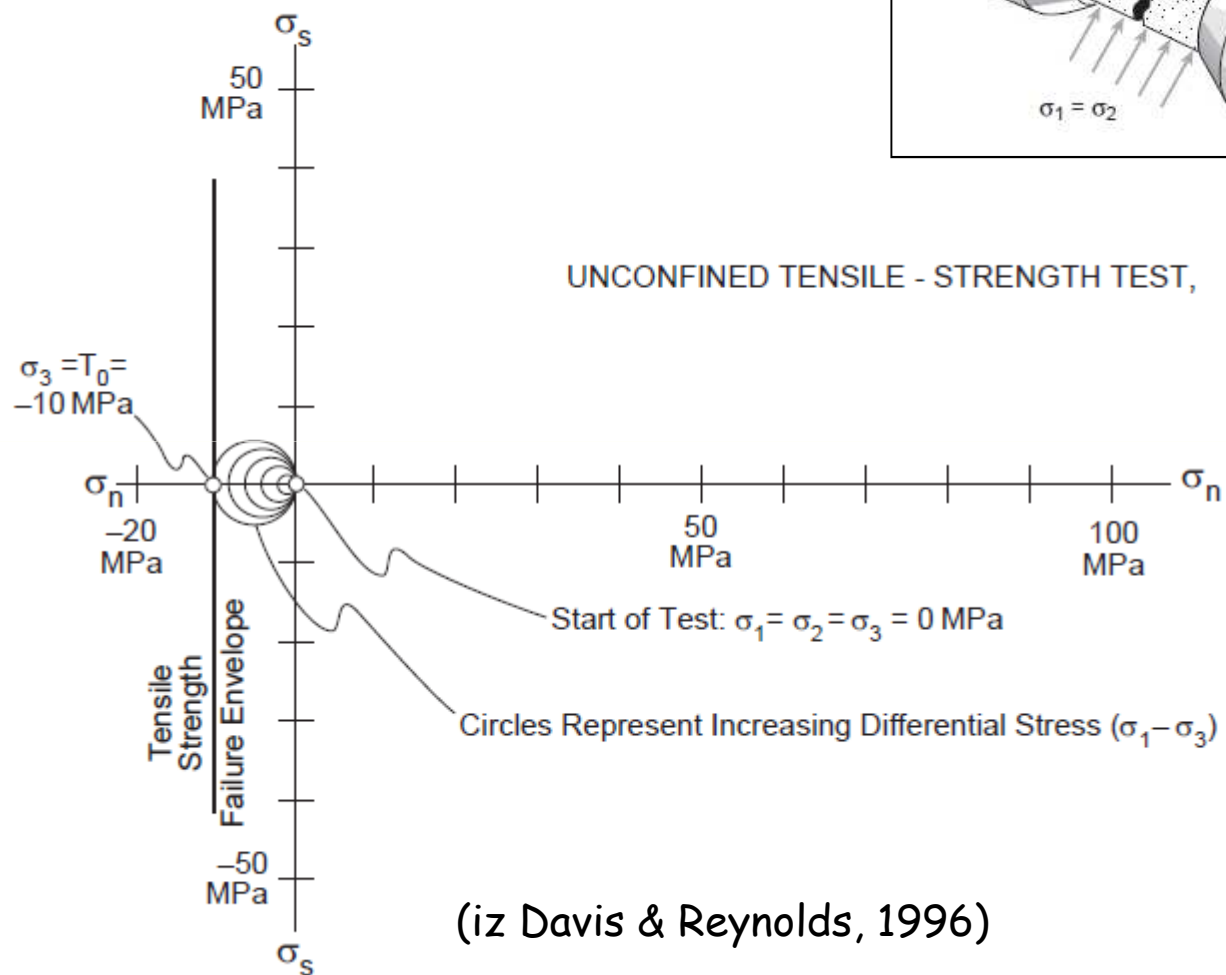
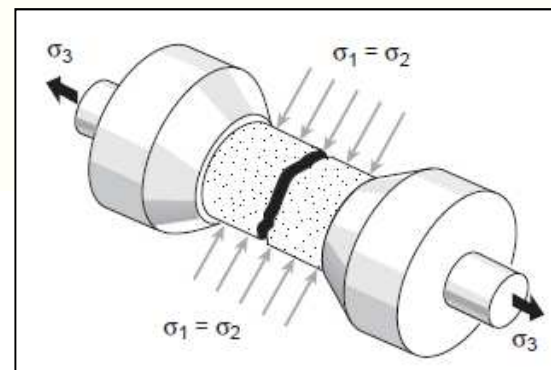
Vidi u poglavlju
“Uvod - deformacijske strukture” !!!

(iz Davis & Reynolds, 1996)

Ispitivanje vlačne čvrstoće:

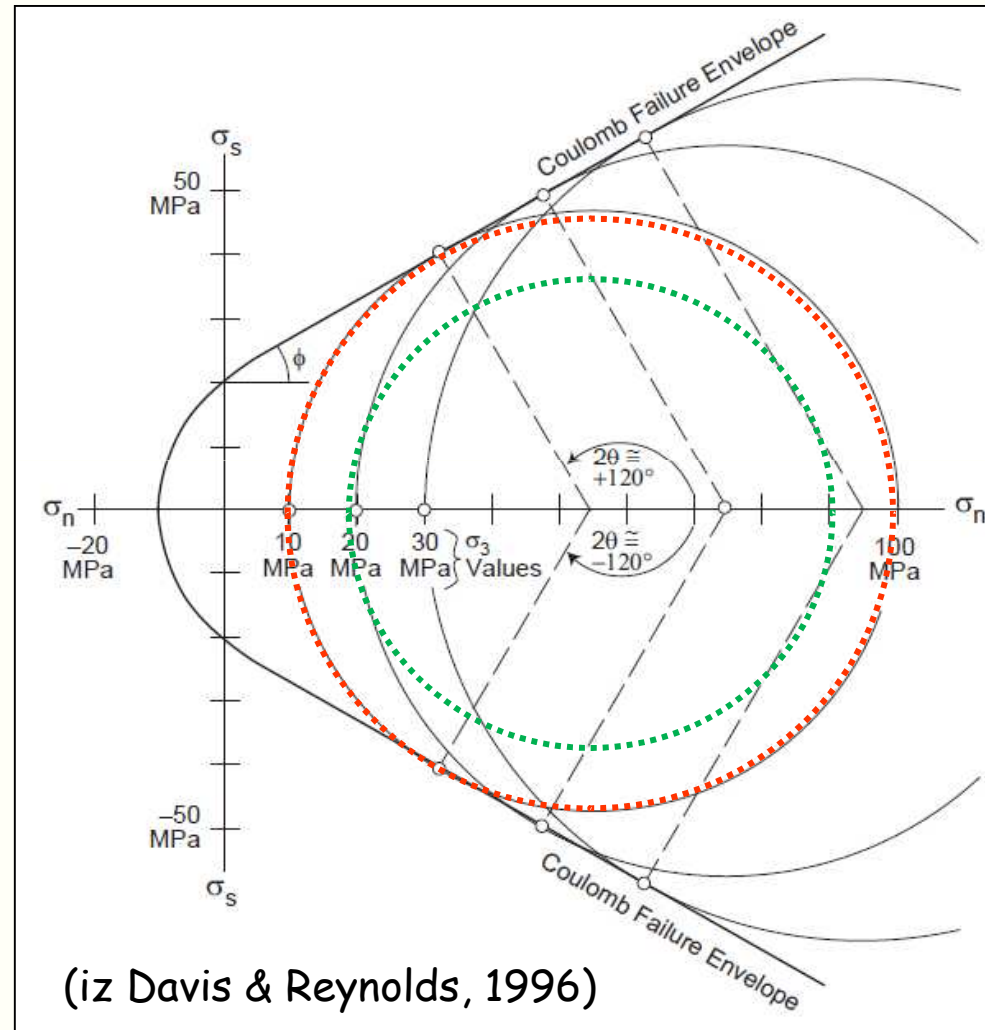

U trenutku kad se premaši vlačna čvrstoća stijene (T_0), u stijeni dolazi do loma uz nastanak pukotine paralelne s osi σ_1 , a okomite na os σ_3 . Na taj način nastaju vlačne pukotine ili pukotine tipa I.

Ispitivanje tlačne čvrstoće:

Opetovanim ispitivanjem tlačne čvrstoće na uzorcima iste stijene, a pri različitim vrijednostima bočnih naprezanja, za tu stijenu određuje se **anelopa sloma**, (engl. Failure envelope) koja na Mohrovom dijagramu diferencijalnog naprezanja omeđuje polje stabilnosti (npr. zelena kružnica) od polja loma (npr. crvena kružnica).

Mohr-Coulombov zakon sloma (Coulomb, 1773; Mohr, 1900)

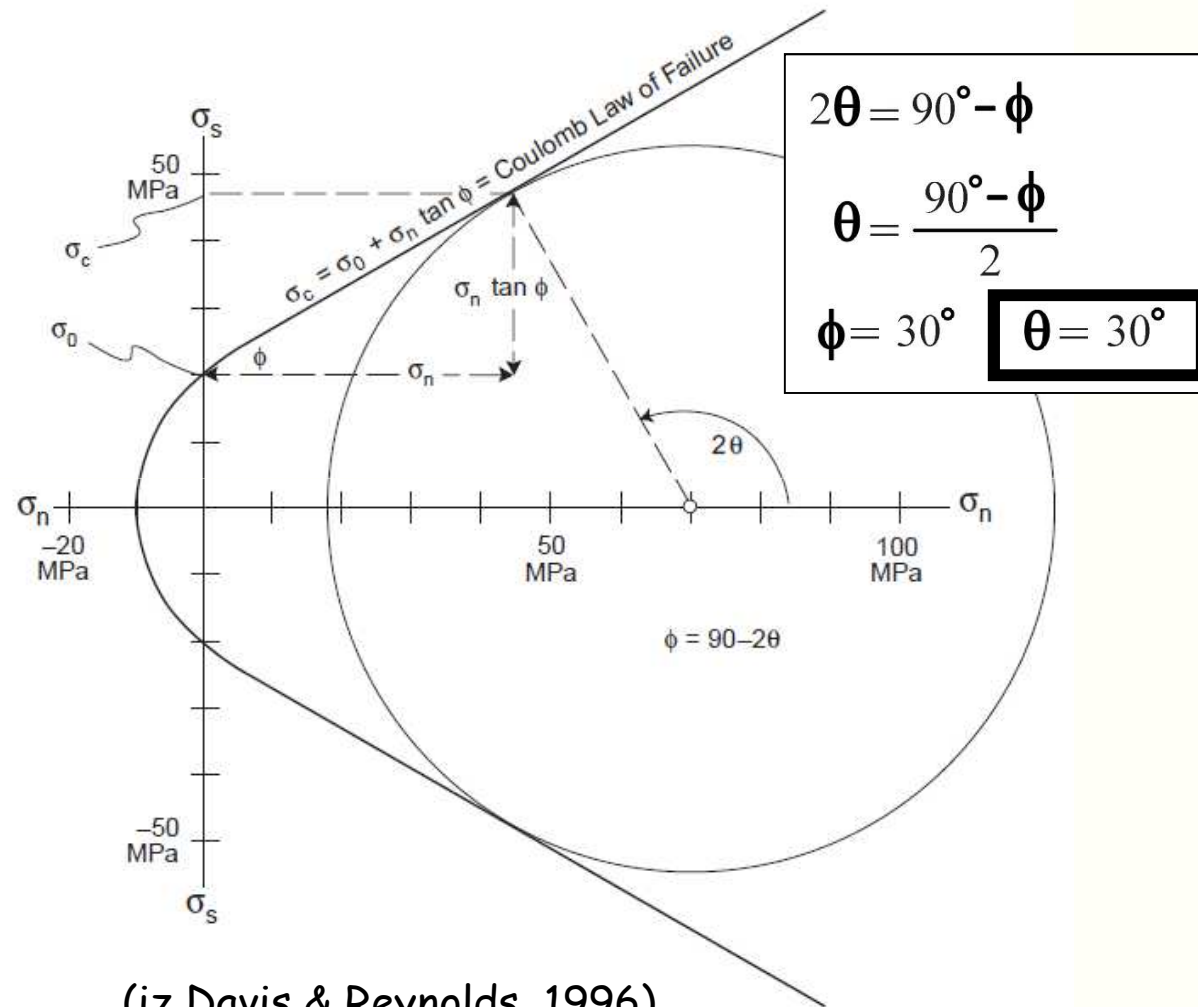
je zakon koji definira specifične uvjete pod kojim se, u uvjetima tlačnog naprezanja, u stijenama formiraju smične pukotine (rasjedi).
Zakon izražava jednadžba:

$$\sigma_c = \sigma_0 + \sigma_n \operatorname{tg} \Phi,$$

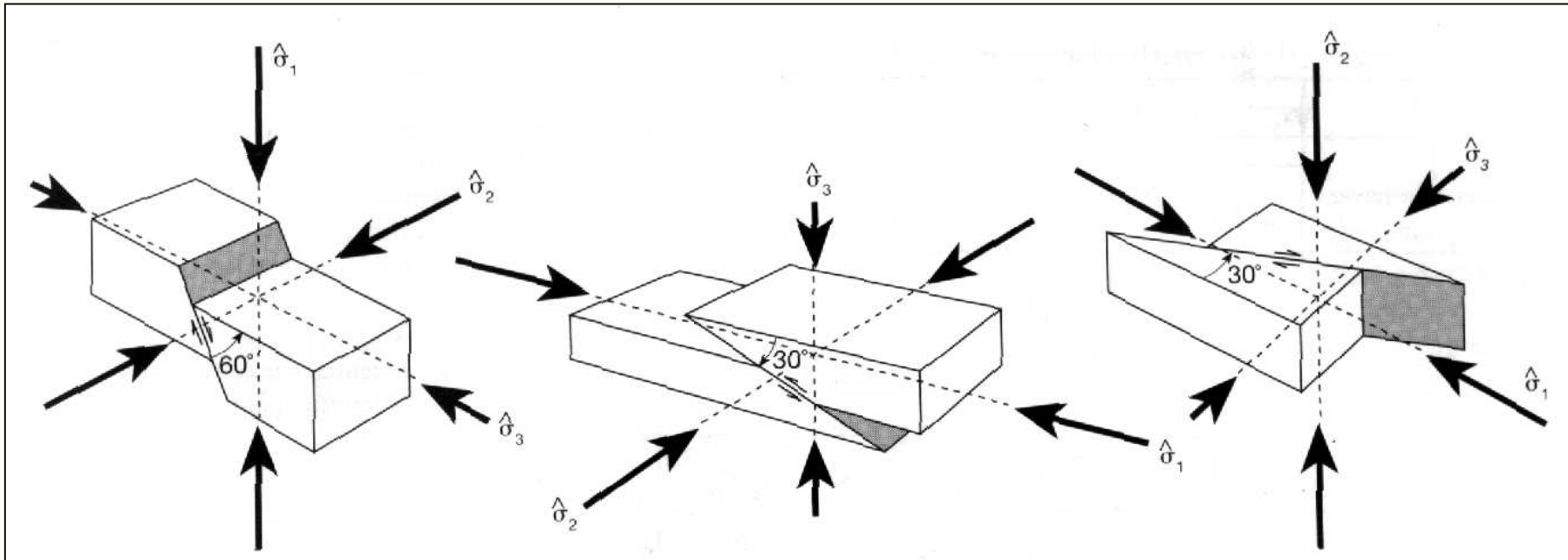
gdje je:

- σ_c = posmična čvrstoća
- σ_0 = kohezivna čvrstoća
- Φ = kut unutarnjeg trenja (25 - 35°)
- $\operatorname{tg} \Phi$ = koeficijent unutarnjeg trenja (0.466 - 0.700)

Anvelopa sloma za tipični pješčenjak

Andersonova teorija rasjedanja:

(iz Twiss & Moores, 1992)

Normalni rasjedi nastat će pri naprezanjima kod kojih je najdulja osi (σ_1) vertikalne orijentacije, a druge dvije osi (σ_2 i σ_3) su horizontalne orijentacije.

Reversni rasjedi nastat će pri naprezanjima kod kojih je najkraća os (σ_3) vertikalne orijentacije, a druge dvije osi (σ_1 i σ_2) su horizontalne orijentacije.

Lijevi i desni rasjedi nastat će pri naprezanjima kod kojih je srednja os (σ_2) vertikalne orijentacije, a druge dvije osi (σ_1 i σ_3) su horizontalne orijentacije.

Međutim, zašto često u stijenama nalazimo normalne rasjede blaže, a reversne rasjede strmije nagnute od teorijski predviđenih?

Neki od mogućih odgovora:

- A. Zato što rasjedna ploha, gledajući u profilu, može mijenjati kut nagiba s obzirom na promjenu litološkog sastava stijena koje izgrađuju Zemljinu koru, odnosno zbog različitih mehaničkih svojstava stijena (npr. različit kut unutrašnjeg trenja)
- B. Zbog naknadne rotacije rasjeda (iz blažeg u strmiji nagib ili obratno) do koje je došlo nakon njihova formiranja;
- C. Zbog toga što je moguće da se rasjedanjem reaktivira ploha nekog starijeg, ranije stvorenog rasjeda (npr. ranije stvorenog normalnog rasjeda koji se reaktivira kao reversni rasjed i sl.). U tom slučaju reaktivirani rasjed zadržat će orijentaciju ranije stvorene rasjedne plohe.

**Dinamička analiza smičnih pukotina i rasjeda,
odnosno određivanje orijentacije glavnih osi elipsoida
naprezanja na temelju orijentacije i pomaka po smičnim
plohama (pukotinama ili rasjedima)**

Temeljna pravila (vidi slajdove 31 i 32):

1. **Os najvećeg naprezanja (σ_1)** je simetrala oštrog kuta među konjugiranim smičnim plohama. S obzirom da je veličina toga kuta najčešće 60° , ta os sa svakom pojedinom smičnom plohom zatvara kut od 30° .
2. **Srednja os naprezanja (σ_2)** je presječnica dviju konjugiranih smičnih ploha (dakle ova os je njihova beta-presječnica). Ova os leži u svakoj pojedinoj smičnoj plohi i to okomito na lineaciju strija. To znači da u stereografskoj projekciji smične plohe, pol koji označava orijentaciju srednje osi naprezanja uvijek leži na tragu smične plohe, otklonjen od pola strija za 90° .

**Dinamička analiza smičnih pukotina i rasjeda,
odnosno određivanje orijentacije glavnih osi elipsoida
naprezanja na temelju orijentacije i pomaka po smičnim
plohama (pukotinama ili rasjedima)**

Temeljna pravila (vidi slajdove 31 i 32):

- 3. Os najmanjeg naprezanja (σ_3) je simetrala tupog kuta među konjugiranim smičnim plohama. S obzirom da je veličina toga kuta najčešće 120° , ta os sa svakom pojedinom smičnom plohom zatvara kut od 60° .**
- 4. Na kraju treba se još jednom podsjetiti da su sve tri osi međusobno okomite, dakle svaka od njih je normala na ravninu u kojoj leže druge dvije osi (npr. os σ_2 je normala na ravninu σ_1 - σ_3).**

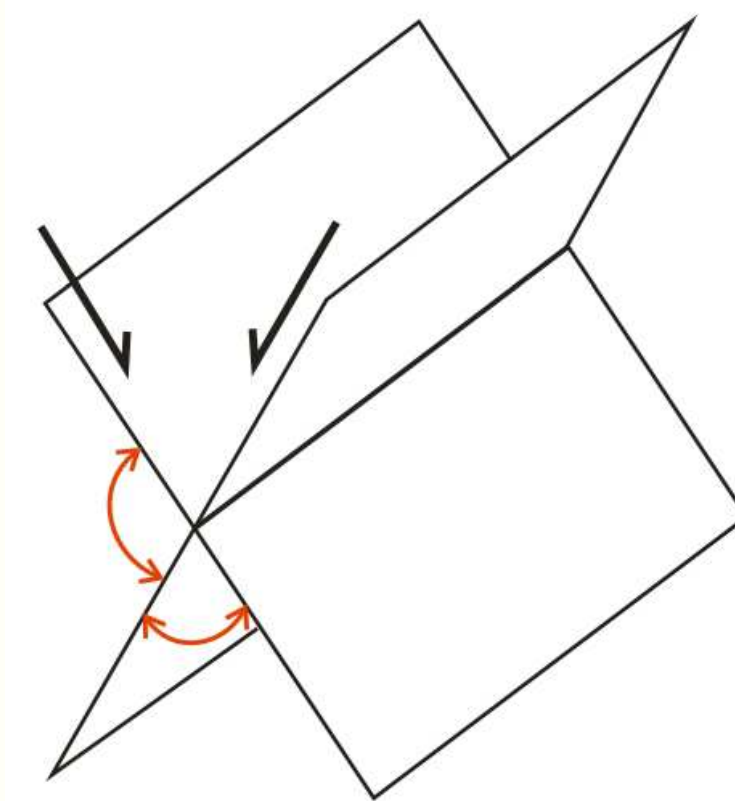
Pomoću stereografske projekcije, služeći se navedenim pravilima, možemo jednostavno i brzo odrediti orijentaciju glavnih osi polja naprezanja u kojem su nastali rasjedi ili smične pukotine, a za koje nam je poznata njihova orijentacija te orijentacija i karakter vektora pomaka.

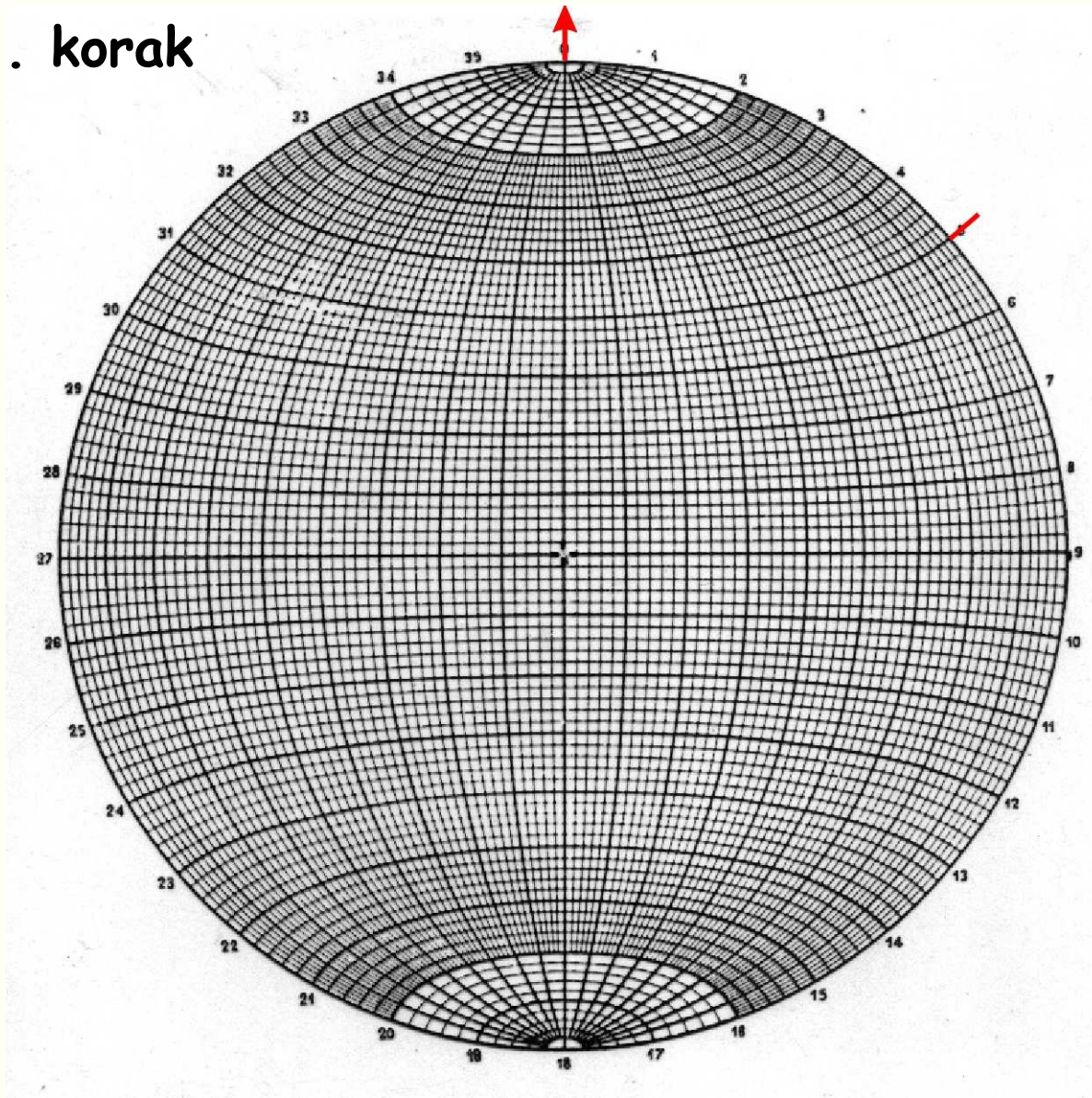
Za prvi primjer, proračunajmo orijentaciju glavnih osi polja naprezanja u kojem je stvoren konjugirani par normalnih rasjeda čija je orijentacija:

$$R1 = 50/60$$

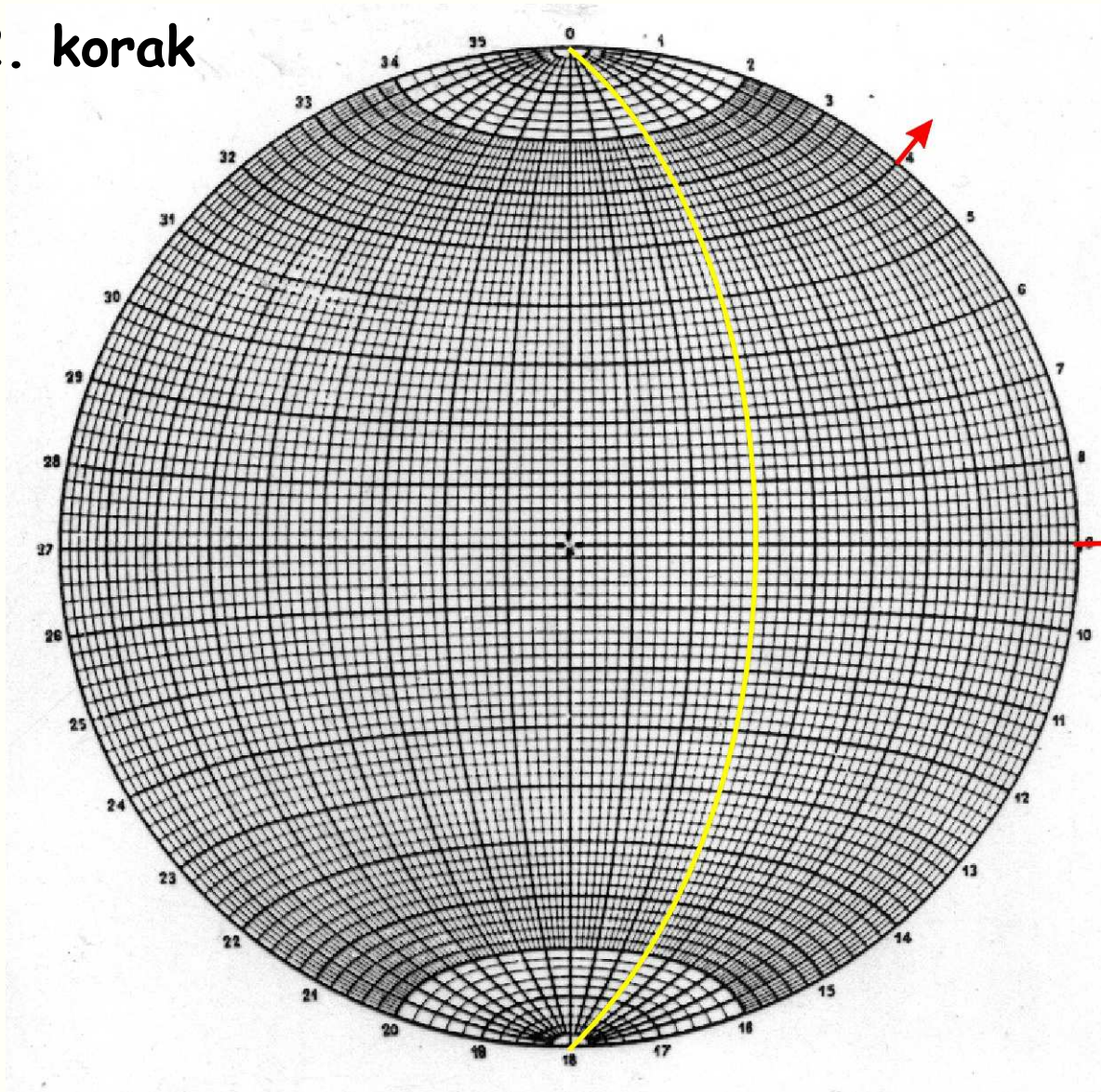
$$R2 = 230/60$$

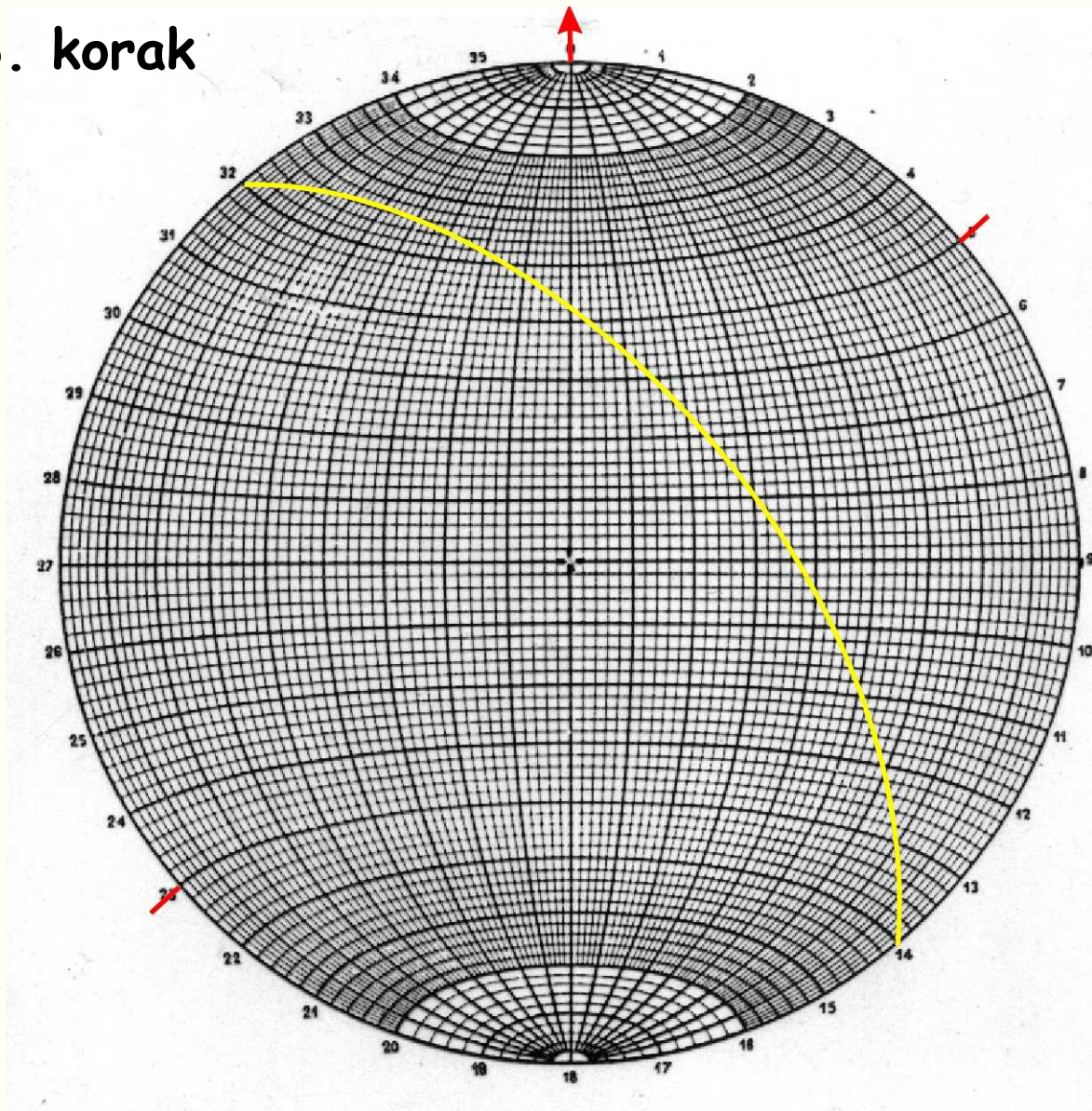
Rješenje: 1. korak

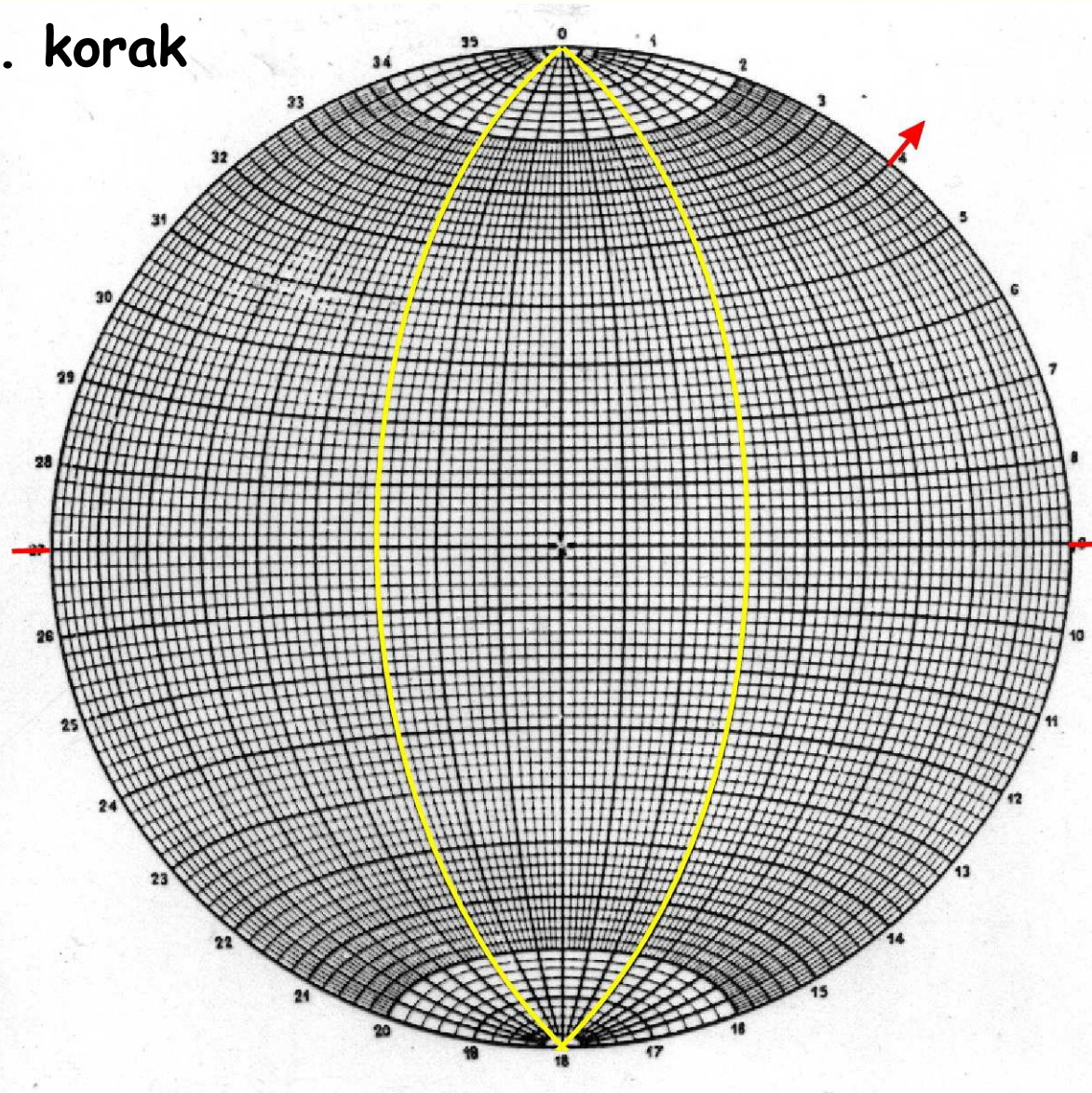
Rješenje: 2. korak

Rješenje: 3. korak

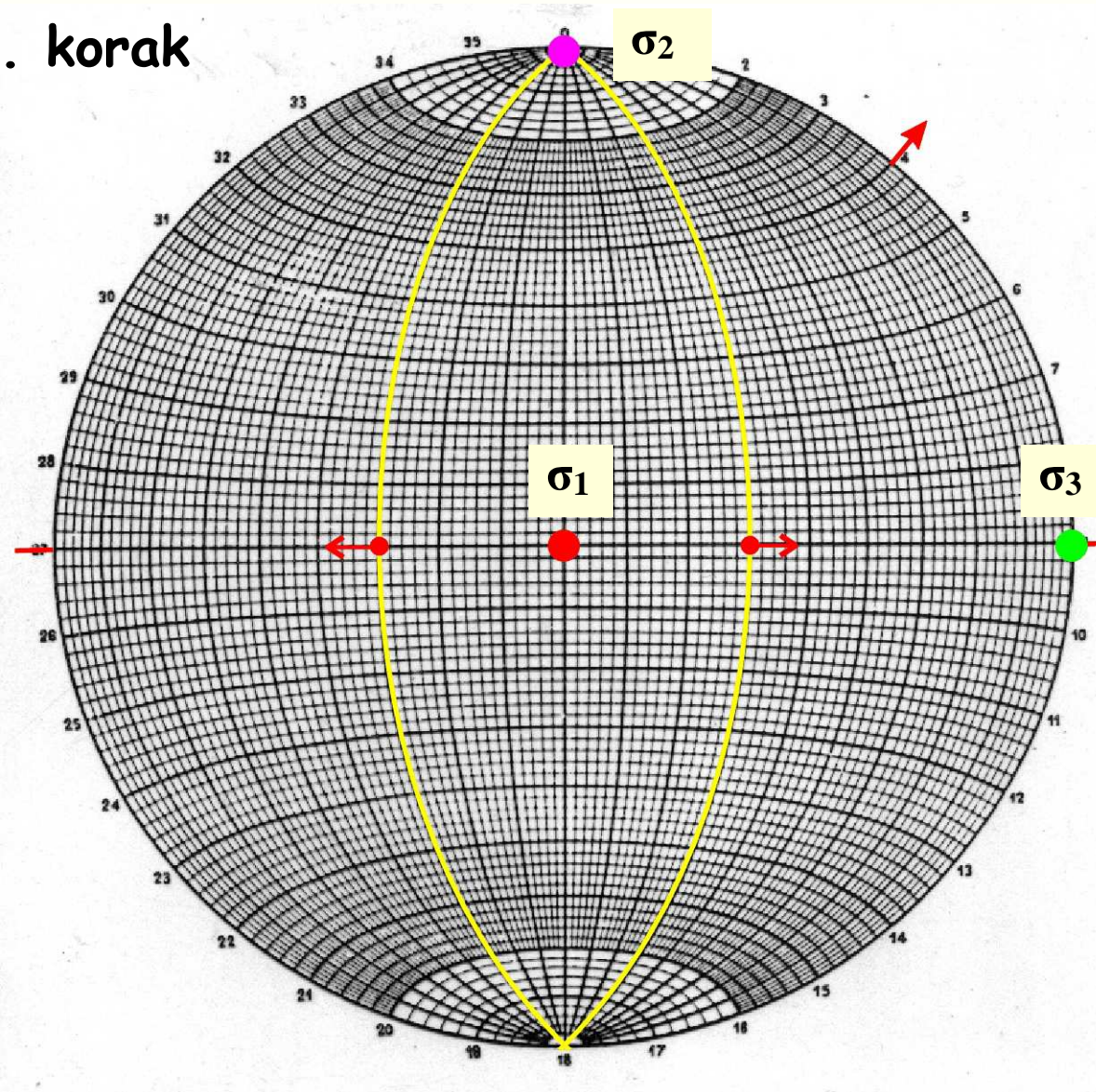

Rješenje: 4. korak

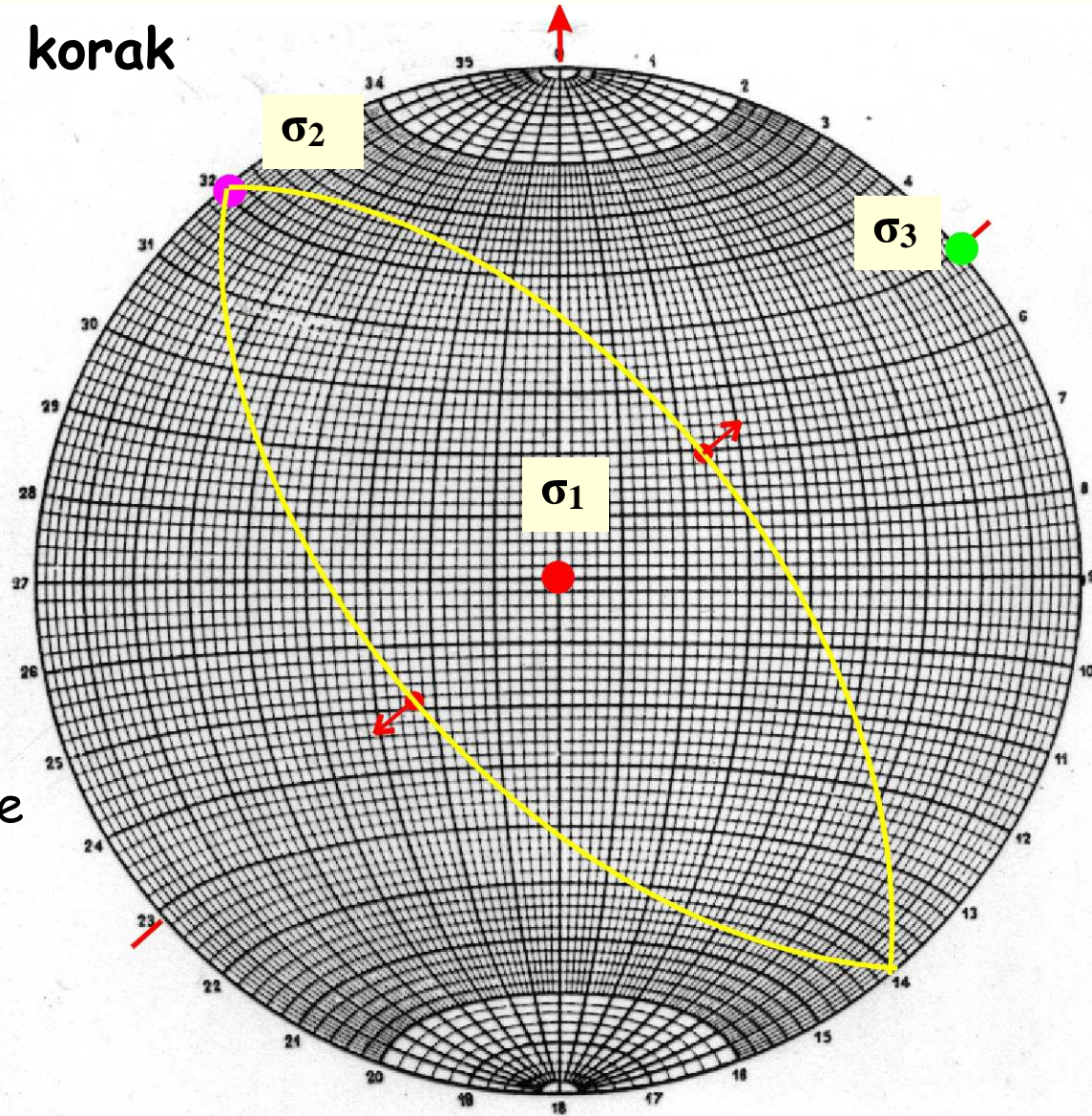

Rješenje: 5. korak

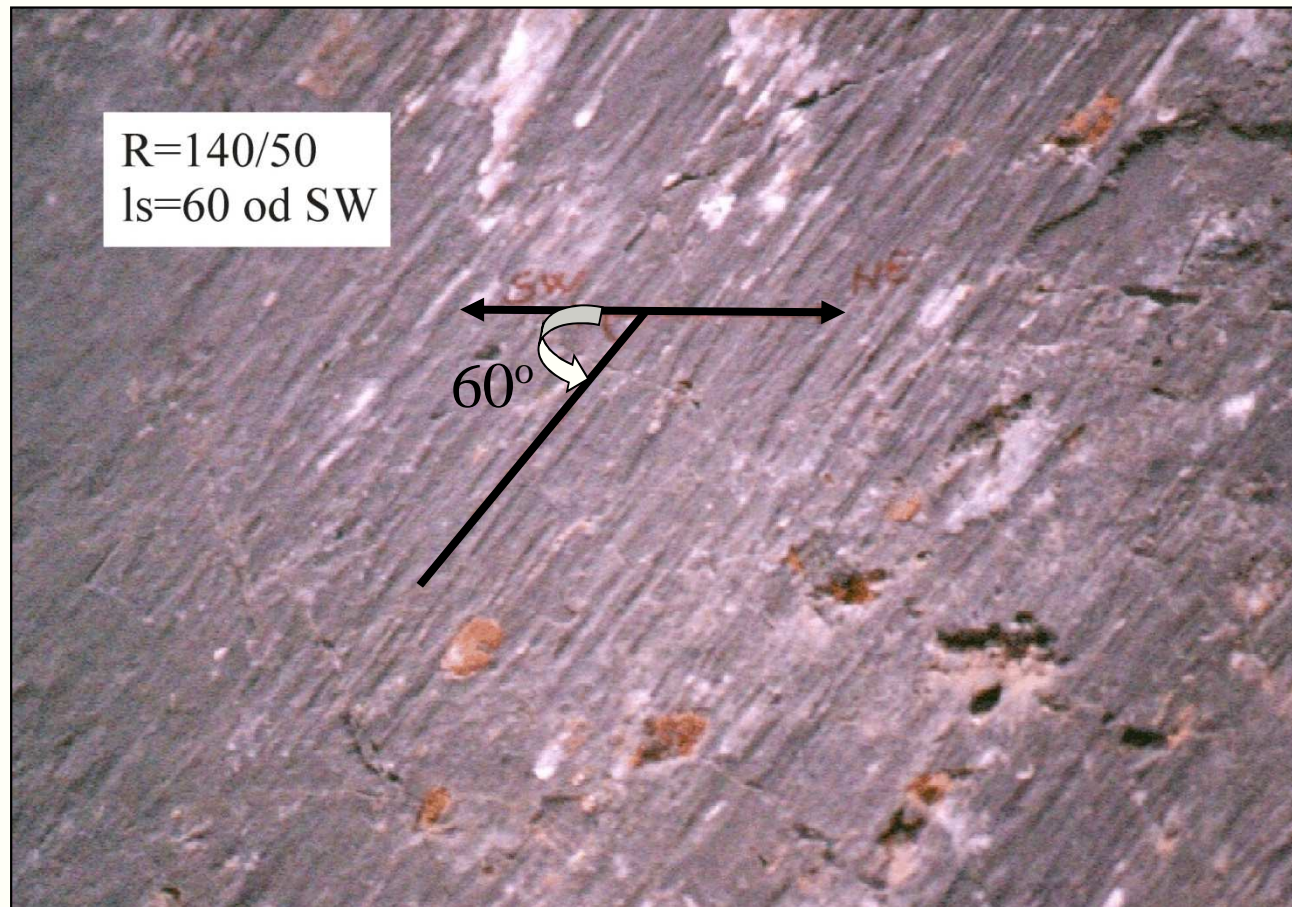
Rješenje: 6. korak

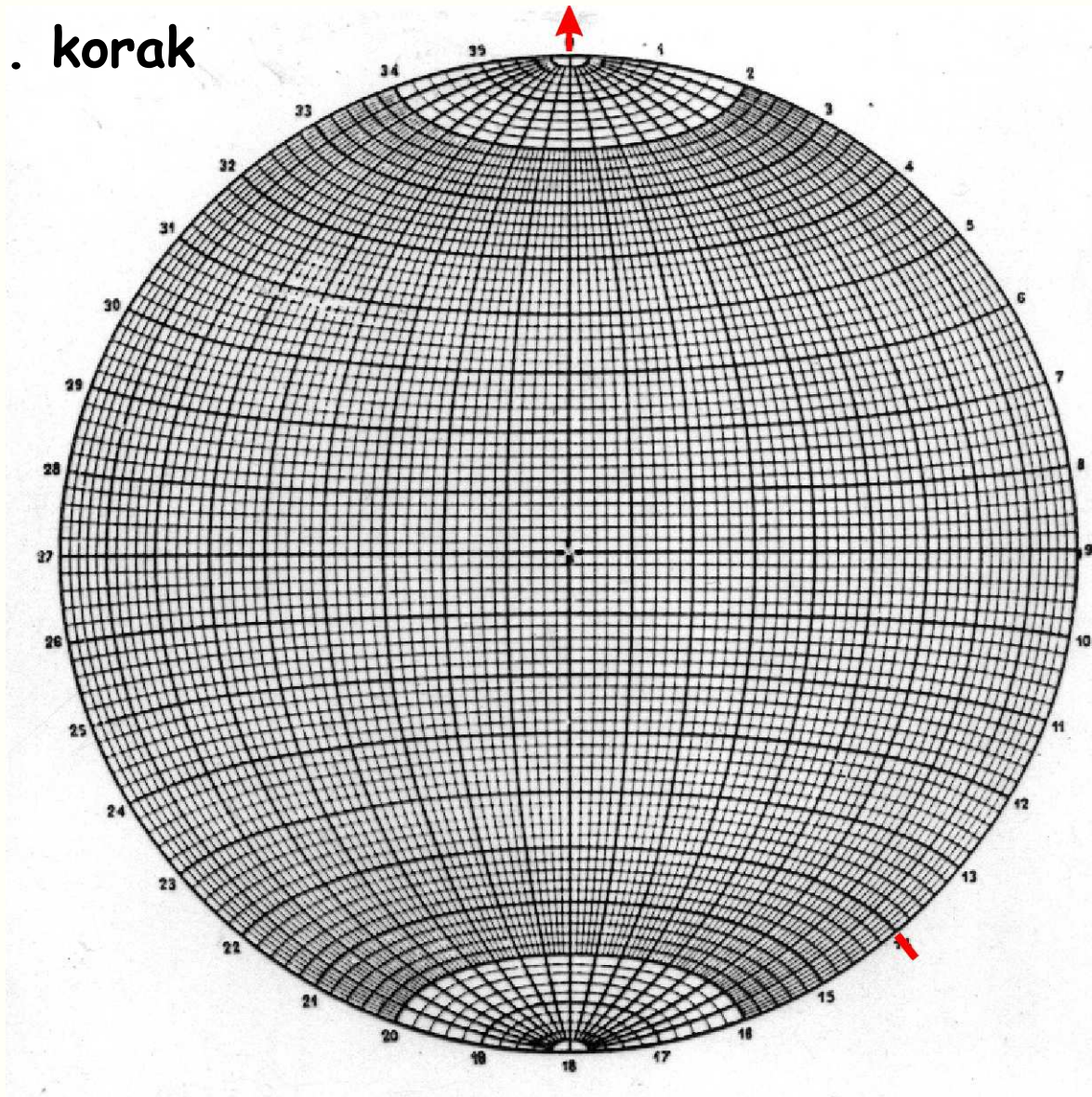
Na kraju preostaje pomoću mreže očitati orijentaciju triju osi naprezanja!

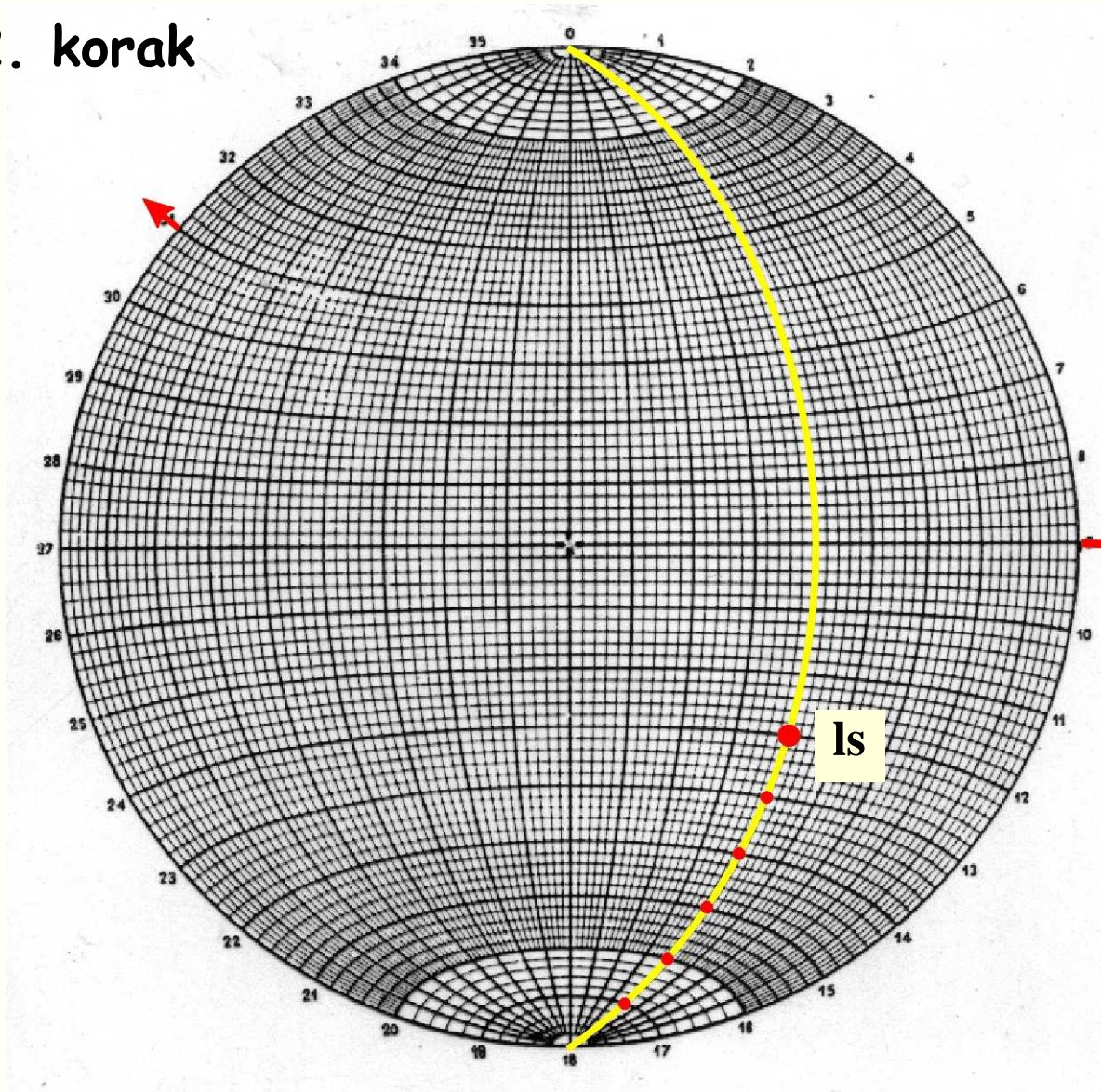
Kao drugi primjer, proračunajmo orijentaciju glavnih osi polja naprezanja u kojem je u badenskim kalkarenitima koje danas nalazimo na Dilj Gori stvoren **normalni rasjed** (R), sa smjerom i kutom nagiba 140/50, i lineacijom strija (ls) pod kutom odklona od 60° mjenjenim od SW pružanja rasjeda!

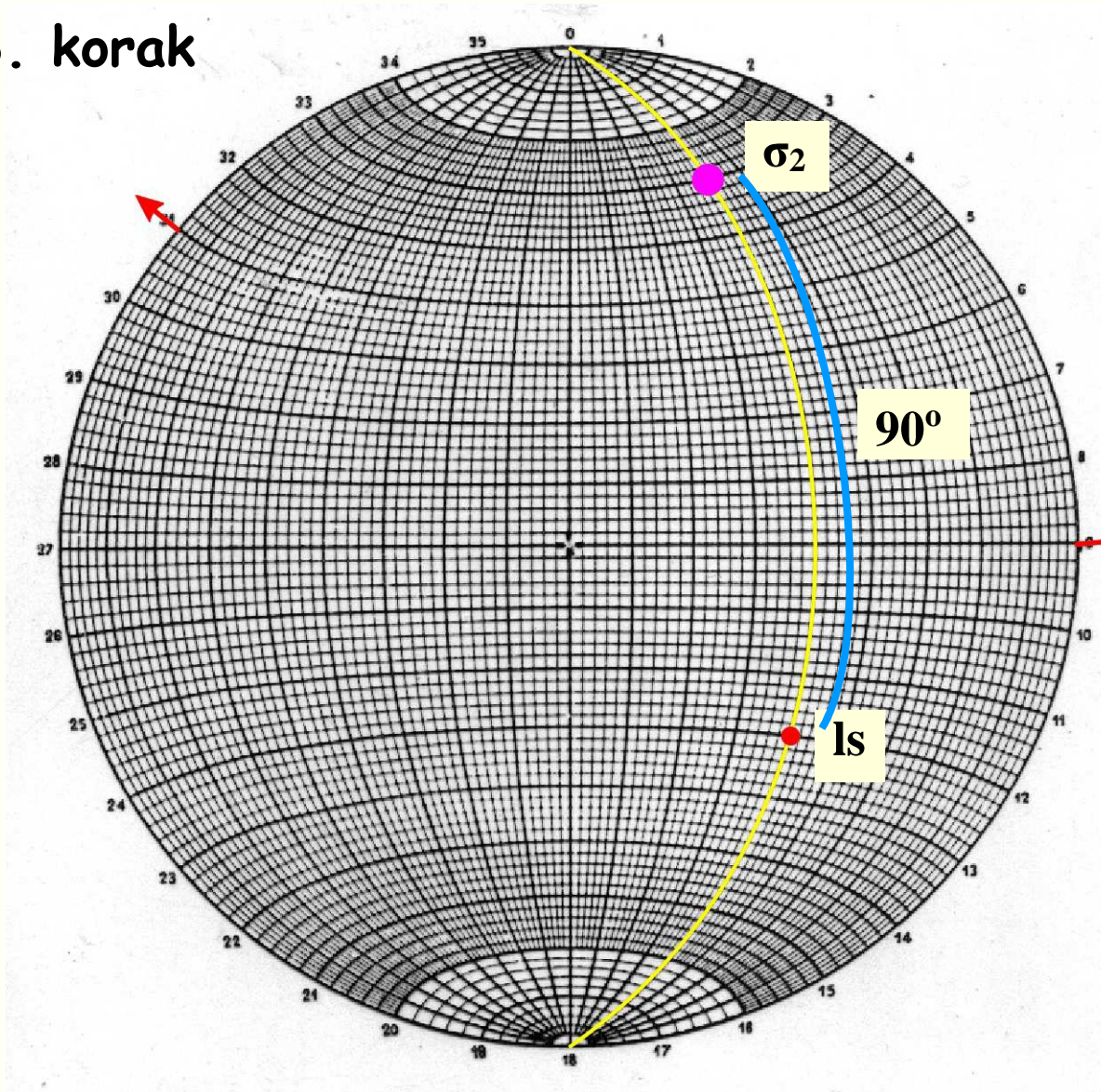
Rješenje: 1. korak

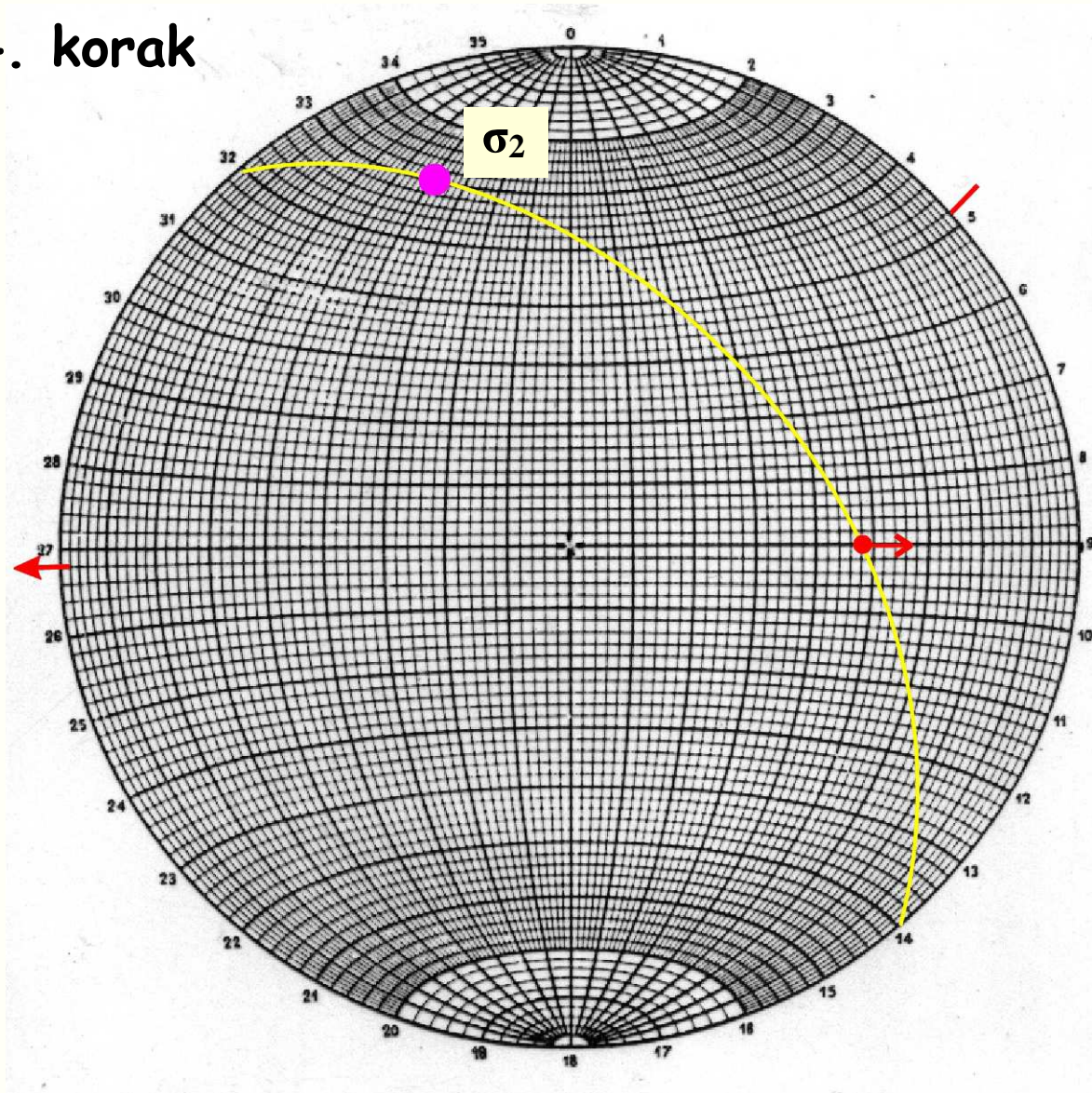
Rješenje: 2. korak

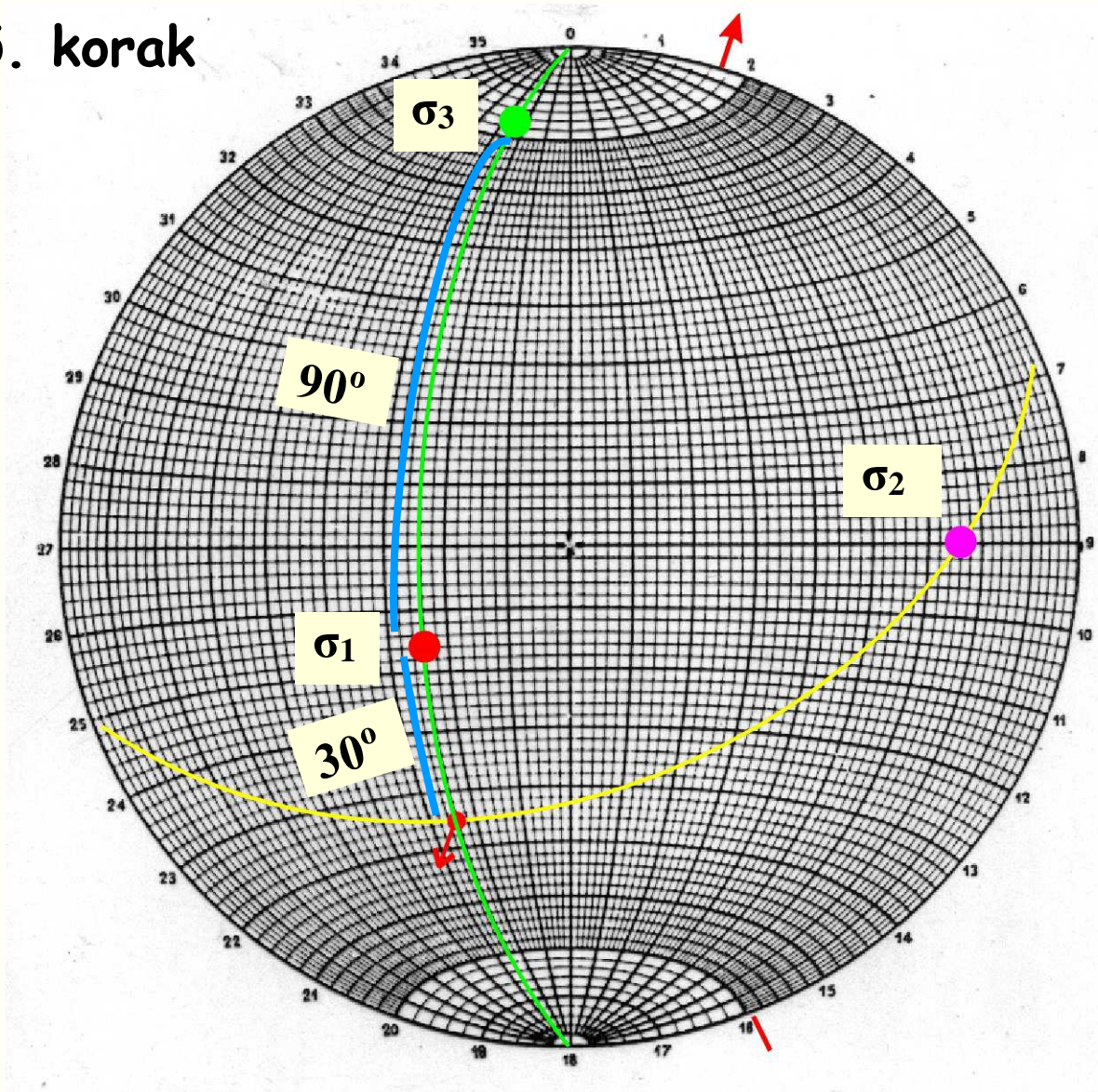
Rješenje: 3. korak

Rješenje: 4. korak

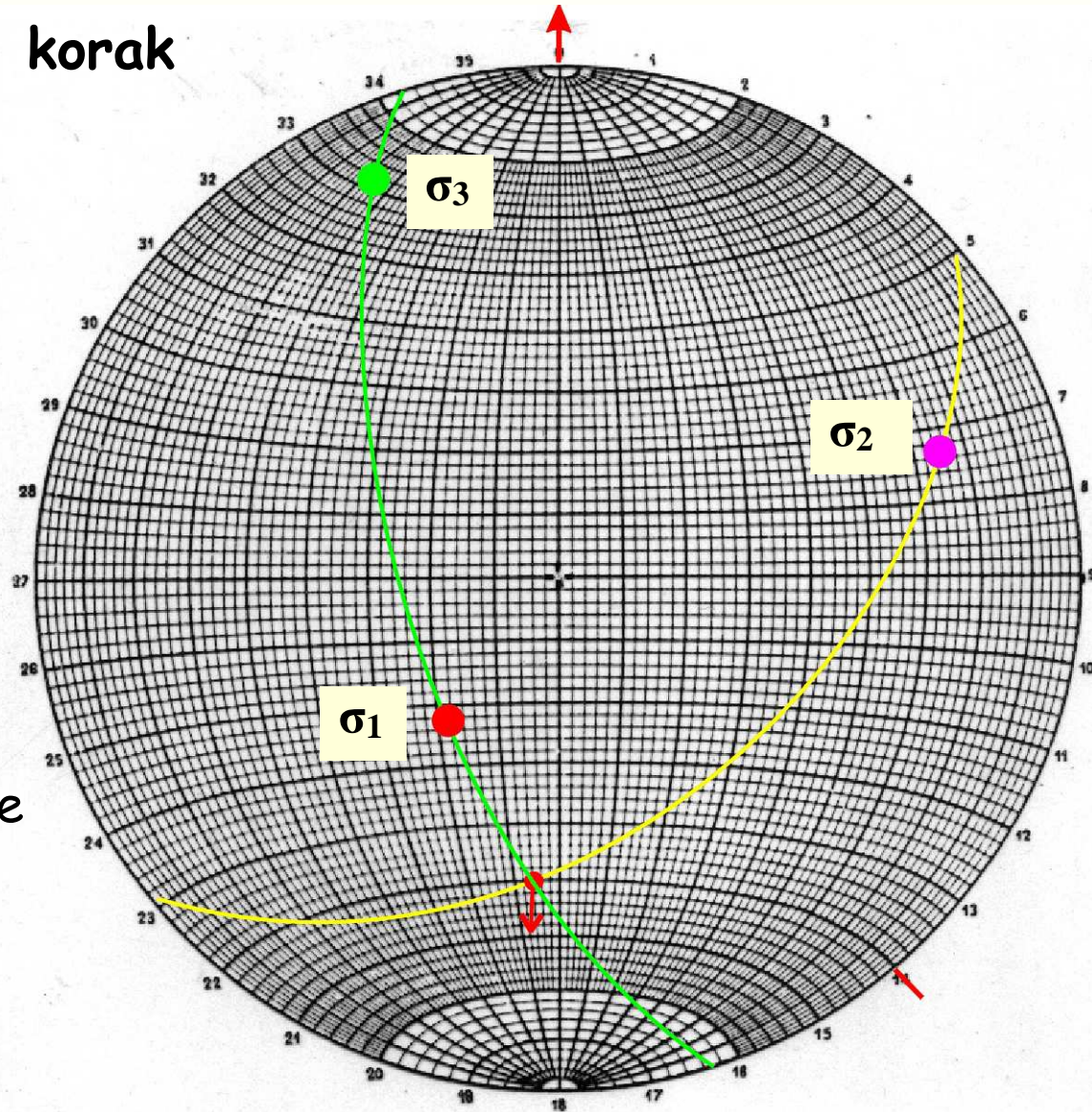

Rješenje: 5. korak

Rješenje: 6. korak

Na kraju preostaje pomoću mreže očitati orijentaciju triju osi naprezanja!

IZVORI SLIKA I CRTEŽA:

- Davis, G.H. & Reynolds, S.J. (1996): *Structural Geology of Rocks and Regions*.- John Wiley & Sons, Inc., New York, 776 str.
- Fossen, H. (2010): *Structural Geology*.- Cambridge University Press, 463 str.
- Fossen, H. & Johansen, T.E.S. (2005): *Structural geology: e-learning modules*.- <http://billy.geo.uib.no/struct/emodules.html>
- Twiss, R.J. & Moores, E.M. (1992): *Structural geology*.- W.H. Freeman & Co., New York, 532. str.

SRETNO !

